

Fragmenten van bevrijding

**vóór gelijke behandeling
tegen discriminatie**

COLOFON

Deze publicatie is mogelijk gemaakt door financiële steun
van de gemeente Rotterdam

Interviews en tekstredactie

Cyriel Triesscheijn

Redactiebijdrage

Heiltje de Vos in samenwerking met Marit van der Riet

Correctiewerk

Paul van Gils

Omslagontwerp

www.daisy-web.nl

Fotografie

Anita van Ast

Druk

Drukkerij Romer

Uitgave

Stichting RADAR

Postbus 1812

3000 BV Rotterdam

www.radar.nl

De interviews voor deze bundel zijn gehouden in de
periode december 2007 - februari 2008

Rotterdam, maart 2008

ISBN nr. 97890-806206-6-7

INHOUDSOPGAVE

1.	Voorwoord	5
2.	Bevrijding, een schaars goed, ook na een oorlog, bijdrage van Heiltje de Vos	9
3.	Herdenken is een soort waarschuwingsbord, een ijkpunt uit het verleden om de gevaren nu te herkennen, in gesprek met Ahmed Mokhtari	23
4.	Van Bevrijdingsdag naar de Dag van de Vrijheid, in gesprek met Ella ter Kuile	29
5.	Een voormalig Joegoslavische van Zuid, of andersom, in gesprek met Zorica Majic	35
6.	Nooit echt helemaal bevrijd, in gesprek met Micha Gerber	41
7.	Generaties sterke vrouwen, in gesprek met Germine Heuvel	49
8.	Comité op leeftijd met jeugdige strijdbaarheid, in gesprek met leden van het 4 mei Comité Vreewijk	55

1. Voorwoord

In het boek 'What is History?' schrijft de Britse historicus E.H. Carr "Geschiedenis is wat de heersende klasse de moeite van het herinneren waard vindt".

Dit boekje rond Heiltje de Vos-Krul vormt een uitzondering op die regel. Zij heeft nooit behoord tot de heersende klasse. Sterker nog, ze heeft nogal wat moeite gehad met de verschillende heersende klassen waarmee ze te maken kreeg. Om niet te zeggen dat ze het figuurlijk en soms zelfs letterlijk met ze aan de stok heeft gehad. En alleen al gezien haar respectabele leeftijd zijn dat er nogal wat.

Deze publicatie maakt duidelijk dat je geschiedenis hebt en geschiedenissen. In de beleving en herinnering van betrokkenen vallen die niet altijd samen. Heiltje de Vos heeft, door principes gedreven, woe-lige tijden meegemaakt. Onrecht maakte haar opstandig, onderwerping maakte haar rebels. Dat heeft ze een leven lang en een lang leven volgehouden.

Als gemeenteraadslid, gewaardeerd zowel binnen als buiten haar toenmalige partij, droeg Heiltje de Vos onmiskenbaar bij aan de sociale ontwikkeling van Rotterdam. Als activiste en ijveraar voor sociale gerechtigheid in tal van kwesties draagt zij tot op de dag van vandaag bij aan de sociale samenhang van de stad. Nog altijd is zij actief in het 4 mei comité Vreewijk. Nog altijd is zij niet te beroerd een gevraagd of ongevraagd adviesje over het bevorderen van sociale gerechtigheid te geven aan een gemeenteraadslid, een bestuurder of wie dan ook.

Dit boekje illustreert en onderstreept dat ze daar nog altijd mee bezig is en dat ze niet is opgehouden zichzelf en anderen kritische vragen te stellen. In die zin is dit boekje in meer dan één betekenis haar geschiedenis.

Heiltje de Vos wilde dat het begrip 'bevrijding' in dit boekje centraal zou staan. De inzet voor bevrijding en de ontwikkeling van alle burgers in vrijheid van denken en handelen, vormt een rode draad in haar leven, zoals blijkt uit de bijdrage van haar hand in deze bundel.

In overleg met haar is een aantal andere bij dit onderwerp betrokkenen gevraagd hun gedachten en gevoelens bij dit begrip op papier te laten zetten. Dat levert een aantal interessante reflecties en ideeën op die stof geven tot overpeinzing. Bijvoorbeeld over de vraag hoe je je vrij kunt voelen als de onderdrukking van anderen gewoon doorgaat.

Een vermaarde tentoonstelling van het Verenigd Verzet 1940-1945 draagt de beeldende titel “In het heden ligt het verleden, in het nu wat komen zal”. Dat geldt ook voor hoe het begrip bevrijding in deze publicatie wordt belicht. Het is geen statisch beeld vanuit het verleden of vanuit alleen de Europese geschiedenis. Aan dit boekje is bijgedragen door mensen voor wie dit begrip heel verschillende betekenissen en associaties heeft.

Ik denk dan ook dat dit boekje een waardevolle bron kan zijn om uit te putten bij activiteiten die rond 4 en 5 mei worden georganiseerd. Steeds duidelijker groeit het besef dat het begrip bevrijding niet door alle Rotterdamse burgers alleen maar wordt geassocieerd met de periode 1933-1945. Door sommigen wordt bevrijding met andere jaartallen of gebeurtenissen in verband gebracht of is bevrijding nog geen afgerond proces. De opgave is om het begrip bevrijding historisch te bezien, maar ook te vertalen naar deze tijd en het inhoud en betekenis te geven naar de toekomst.

In die zin doet het mij bijzonder veel genoegen het voorwoord voor deze publicatie te mogen schrijven. En, Heiltje de Vos kennende, is dat alleen niet voldoende en moet er ook nog wel praktisch iets gebeuren. Ik zeg haar dus graag toe dat ik zal bevorderen dat alle 4 mei comités en 5 mei initiatieven in Rotterdam een exemplaar van ‘haar’ boekje krijgen aangeboden, met de nadrukkelijke aanbeveling daar niet alleen kennis van te nemen, maar er ook gebruik van te maken bij de herdenkingsbijeenkomsten die ieder jaar in mei in onze stad plaatsvinden.

Mr. I.W. Opstelten, burgemeester van Rotterdam

Heiltje de Vos

2. Bevrijding, een schaars goed, ook na een oorlog

Als ik deze titel gebruik voor mijn bijdrage en m'n gedachten daarover in het gelid zet, dan ontdek ik, niet voor de eerste keer, dat bevrijding vele gezichten heeft en offers vraagt van velen in ons land en in de wereld. Onderdrukking, het tegendeel van bevrijding, is altijd verbonden met economische en politieke belangen. Bevrijdingsdag, 5 mei 1945, maakte een eind aan 5 maal 365 dagen terreur en onderdrukking door het Duitse naziregime. De leiding van die beweging bestond uit een soort Ku Klux Klan, die brand wilde zien en 14 mei 1940 onze stad bombardeerde.

De registratie van joodse Rotterdammers begon 10 februari 1941. Het Duitse wij-zij-denken werd ingevoerd. Een gruwelijk systeem dat uiteindelijk leidde tot fabrieksmatige moord in concentratiekampen. Bevrijding kan gepaard gaan met groot verdriet en verlies van vrienden en familieleden. Op 4 mei worden de doden herdacht. We denken dan ook aan de mensen elders in de wereld die hun leven verliezen, door oorlogen of etnische verschillen.

Voor mij volgde uit mijn ervaringen van 1940 tot en met 1945 dat ik altijd op velerlei terreinen actie wilde voeren tegen onrecht, uitsluiting, discriminatie en oorlogen die gevoerd worden om olie of om gebieden die aan een ander toebehoren. In de oorlog was dat illegaal, na 1945 heb ik dat werk gelukkig legaal kunnen doen. Volgens mij kan geen mens vrij zijn zonder trouw te blijven aan de beginselen van gelijkberechtiging en gelijkwaardigheid. Het is daarom goed dat de gemeente Rotterdam een beleidsnota uitgeeft onder de titel Discriminatie? De groeten! Niet voor niets begint de nota met de tekst van artikel 1 van de grondwet. Ik wil die tekst dan ook in mijn bijdrage opnemen.

Artikel 1

Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.

Waarom?

Daarom!!!

Het lijkt wel alsof het waarom zelfs aan Kamerleden moet worden uitgelegd; als er eindeloos gezeurd wordt over het al of niet mogen dragen van een hoofddoekje; als er steeds weer gekissebis ontstaat over de vraag of er niet te veel mensen onder het 'Generaal Pardon' vallen; als politici nu zelfs de Koran willen verbieden, nota bene in een land dat een scheiding van kerk en staat kent. Artikel 1 werkt volgens sommigen als een 'strop om de nek', als een beperking van de vrijheid van meningsuiting. Het grondrecht dat zij zo graag gebruiken, of moet ik zeggen misbruiken, als vrijbrief om mensen te kwetsen.

Maar de vraag naar het 'Waarom' moet ook worden gesteld omdat niet iedere burger de betekenis van de tekst kent. Het onderwijs, de pers, de TV en de politiek schieten daarin te kort. Maar misschien is hier sprake van bangigheid. Je komt er niet als je alleen maar verkondigt dat Nederland een 'tolerant' land is. Dat woord wordt bovendien meer misbruikt dan in de praktijk toegepast.

Ik stel voor om de tekst van artikel 1 op te hangen in publieksruimtes van de gemeente en de deelgemeenten. Wellicht brengt het de discussie over dit grondrecht op gang. Wellicht kan het ook een steun zijn voor mensen die gediscrimineerd worden om ze te bemoedigen het er niet bij te laten zitten en aangifte te doen bij de politie of bij RADAR.

"Het helpt toch niet" staat en stond nooit in mijn woordenboek, laat het s.v.p. in niemands woordenboek voorkomen!

De vrouwen in Nederland en discriminatie

Na deze lange inleiding wil ik stilstaan bij een aantal vraagstukken over discriminatie en achterstelling in ons land. Kern is dat je bevrijding nooit cadeau krijgt, het is een schaars en duur bevochten artikel. Kiesrecht voor arbeiders bestaat sinds 1917, afgedwongen na een langdurige strijd, sinds 1919 bestaat het ook voor vrouwen. Dus formeel zijn we gelijkberechtigd. Maar gelijk loon voor gelijkwaardige arbeid is in vele bedrijven zelfs in 2008 nog steeds geen realiteit.

Tot en met de jaren 50 van de vorige eeuw werd van gehuwde vrouwen verwacht dat zij alleen zorgden voor de huishouding en de kinderen. Tot 1957 werden ambtenaressen ontslagen op de dag dat zij

trouwden terwijl gehuwde werksters wel de huizen van 'hogere' ambtenaren mochten schoonpoetsen. Geen haan die daar toen naar kraaide. Maar dat dit uiteindelijk is veranderd, laat weer eens zien hoe belangrijk het is om dat soort 'vanzelfsprekendheden' ter discussie te stellen.

De 2e feministische golf heeft veel verbeteringen gebracht. In Rotterdam werden in de jaren 70 door 10 vrouwelijke gemeenteraadsleden twee vrouwennota's geschreven. De stukken dragen de naam: 'Vrouwen Bestaan' en 'Rotterdam thuishaven ook voor vrouwen!'. Doordat dit gebeurde met de hulp van alle bestaande vrouwenorganisaties, was er breed draagvlak voor die nota's en werden die door de gehele gemeenteraad aangenomen. Die 2e feministische golf heeft in de jaren 70–80 veel losgemaakt, maar door overdrijvingen van vrouwen ook veel weerstand opgeroepen. Zelf heb ik meegeschreven aan de nota's. Bestreden heb ik echter de vrouwen die ook in mijn partij (de CPN)'de man' en niet de maatschappelijke verhoudingen als grootste vijand betitelden. 8 Maart, Internationale Vrouwendag, wordt in de nota 'Discriminatie? De groeten!' genoemd als belangrijke datum. Als deze dag weer in ere wordt hersteld, in de zin van de oorspronkelijke betekenis, ga ik wellicht weer actief meedoen met activiteiten op 8 maart. Van de mannenhaters kreeg ik namelijk een reuze kater.

Discriminatie in de jaren 30

Ik ontkom er niet aan om over deze periode te schrijven en wel om twee redenen:

1. Ik wil het idee ontzenuwen dat Nederland een tolerant land was en is.
2. Op zeer jonge leeftijd opgedane ervaringen met intolerant gedrag hebben er voor gezorgd dat ik steeds alles in het werk zal stellen om discriminatie te bestrijden, omdat 'bevrijding' voor velen nog altijd geen realiteit is. Voor mij echter is er wel een vrijheid, zoniet een verplichting, om te handelen.

In 1933 kwamen in Duitsland de nazi's aan de macht. Vanaf die tijd heb ik een aantal uitwassen van intolerantie van nabij meegemaakt. Het gezin waarin ik ben grootgebracht speelde daarin een belangrijke rol. Ik groeide namelijk op in een gezin dat meer deed dan eten en drinken geven, kinderen leren op tijd naar bed te gaan en beleefd te zijn. Er was ook oog voor de gebeurtenissen op het wereldtoneel. In

ons gezin begon de Tweede Wereldoorlog dan ook niet in 1940, maar al in 1933 toen het Hitlerregime in Duitsland aan de macht kwam. Nederland was 'neutraal', maar in de praktijk pakte dat anders uit. Radeloze joodse en niet-joodse Duitse mannen, vrouwen en kinderen werden in ons land toegelaten. Grote groepen vluchtelingen werden opgevangen in kampen in onder andere Hellevoetsluis en Hoek van Holland. Hen werd streng verboden om iets over de toestanden en het antisemitisme in Duitsland naar buiten te brengen. Dat was namelijk in strijd met de Nederlandse neutraliteitspolitiek.

Opvang was er niet voor de vluchtelingen die een beroep deden op de toen bestaande Nederlandse Armenwet. Die werden zonder pardon teruggestuurd en aan de grens opgevangen door de SD, de Duitse politieke politie. Velen van hen belandden voor 'heropvoeding' in Dachau, een concentratiekamp. Er was veel protest tegen dit terugsturen van vluchtelingen. Als antwoord op deze keiharde maatregelen ontstonden joodse en niet-joodse organisaties die vluchtelingen illegaal de grens over smokkelden en in veilige, Nederlandse gezinnen onderbrachten. Voor die 'onderduik' was geld nodig. Daar waren mijn ouders bij betrokken. Mijn taak was toen 'spaarpot open, mondje dicht'!

Neutraliteit?

In mijn ogen werkte het begrip neutraliteit als dekmantel voor handelingen die in feite hulp betekenden aan het Hitlerregime. Zoals gezegd betekende neutraliteit niet dat vanaf 1933 de grenzen open gingen voor alle vluchtelingen. Het betekende ook geen onthouding van deelname of boycot van de Olympische Spelen in Berlijn van 1936, waar een zwemster uit Rotterdam, zonder schaamte haar gouden medaille ontving uit handen van Hitler.

Ook als in de Reichs Kristalnacht in 1938 brand wordt gesticht in talloze synagogen en joden op grote schaal worden mishandeld en vervolgd blijft Nederland 'neutraal'.

Het begrip neutraliteit raakte in de jaren 30 ook op een andere manier bezoedeld. In 1936 koos het Spaanse volk een Volksfrontregering. De Nederlandse regering protesteerde niet tegen het goed bewapende leger van generaal Franco dat geholpen door de Duitse Luftwaffe Guernica bombardeerde. Wel maakte ze zonder pardon Nederlandse jonge mannen stateloos als die de democratische Spanjaarden gingen

helpen in de strijd tegen een fascistisch regime.

Geen opstel zonder inhoud

Ik wil van mijn bijdrage geen opstel zonder inhoud maken. Voor mij is iets onthouden meer dan je willekeurig iets herinneren en daarbij stilstaan.

Op 10 mei 1940 trof de oorlog Nederland. Dat was voor mij direct een ontmoeting met een verachtelijk regime en een wereldbeeld dat je verwerpen, verslaan en verdrijven moet. Die worsteling was niet eenvoudig, het was ook niet zozeer een gevecht van jezelf worden maar vooral om jezelf te blijven. Onze regering zetelde in Londen. Ik ben bepaald geen 'oranje klant'. Toch denk ik dat Koningin Wilhelmina één van de weinigen is geweest die echt heeft meegeleefd met wat ons in die 5 jaar bezetting overkwam en dat zij stilstond bij wat er in ons land moest veranderen. Zij was het er vast niet mee eens dat er ook veel gepraat en nagedacht werd over hoe na de oorlog de politieke toestand van vóór 1940 kon worden hersteld.

Het studeren op dat herstel van de oude situatie werd gedaan door benarde mensen, bang om hun invloed en maatschappelijke positie te verliezen. Dat gebeurde nota bene in dezelfde periode dat antifascisten met gevaar voor leven van zichzelf en naasten fascistten bestreden. Na de oorlog zijn veel mensen niet meer teruggekomen uit de kampen. Als ik denk aan de inzet van mezelf en van mijn man in het verzet tijdens de oorlog lijkt dat ineens heel klein. Ik werkte voor de illegale Waarheid en hij hielp vanuit zijn onderduikadres met verspreiding van de eveneens illegale 'Trouw'.

Maar als ik terugdenk aan die inzet en de strijd tegen onrecht en discriminatie, dan vraag ik me wel eens af of de lieden die nu mensen van buitenlandse afkomst discrimineren wel begrijpen dat ook zij hun vrijheid daaraan te danken hebben. Of hebben zij dat nooit begrepen of willen begrijpen?

De koloniale oorlog

In 1945 riep de regering Sukarno de onafhankelijkheid uit van 'ons Indië' dat vanaf dat moment 'hun Indonesië' werd. Daarop besloot de toenmalige regering tot de zogenaamde politionele acties. Zesduizend Nederlandse militairen verloren in deze koloniale oorlog hun leven. Nog veel meer Indonesiërs werden door het Nederlandse

militaire apparaat gedood. De weerzin tegen deze oorlog was in ons land zeer groot. Enorme demonstraties werden door de Nederlandse politie uit elkaar geslagen. Die gummiknuppels hebben op mijn rug evenveel blauwe plekken achtergelaten als ik op 25 februari 1941 ontving van de Duitse politieke politie omdat zij dachten dat ik afwist van de Februaristaking in Amsterdam.

In 1965 vond in Indonesië een militaire staatsgreep plaats. Suharto nam de macht over. De Nederlandse regering steunde de staatsgreep. Onder leiding van Sukarno was een grote vrouwenbeweging genaamd 'de Gerwani' totstand gekomen en een sterke vakbeweging, de 'Sobsi'. De Nederlandse Vrouwen Beweging was lid van de 'Internationale Vrouwen Federatie'. Op de internationale vrouwencongressen ontmoette ik altijd vrouwen van de Gerwani. Na de staatsgreep hoorde ik dat velen van mijn Indonesische vriendinnen of vermoord waren of nog in Boven Digoel, een concentratiekamp, gevangen zaten.

De Koude Oorlog

Discriminatie veroorzaakt geen blauwe plekken, maar de pijn is er niet minder om. Dat is het eerste dat mij te binnenschiet als typering van deze periode.

Als lid van de CPN, de Communistische Partij van Nederland, zat ik van 1951 t/m 1958 in de Rotterdamse gemeenteraad. De fractie bestond uit Jan Schalker en Siem Groenendijk, twee concentratiekamp-slachtoffers, Henk Goudkuil die in de oorlog voor onderduikers zorgde, Lo van Halm, die verantwoordelijk was voor financiële steun aan onderduikers en ikzelf die met de illegale krant werkte in de oorlog. We hadden als fractie dus wel een bepaalde staat van dienst, om het zo maar te zeggen.

Maar de Koude Oorlog was er de oorzaak van dat alles wat fout ging in de voormalige Sovjet-Unie op ons bordje werd gelegd. De CPN was geen verboden partij maar wij werden uitgesloten uit alle commissies van de raad. Ons werk in de gemeenteraad werd daardoor bemoeilijkt. Maar gelukkig was er altijd goed contact met de bevolking, in het bijzonder waar het de schandalige huisvestingsomstandigheden betrof. Duizenden Rotterdammers woonden in bij familieleden en rond de 'brandgrens' woonden mensen in krotten waar de huisbazen niets aan deden.

De uitsluiting belemmerde ons niet om voortdurend in de gemeenteraad zaken op de agenda te krijgen. Maar uitgescholden worden voor 'bisamratten' door collega-raadsleden, het weglopen uit de raad door raadsleden van andere partijen als wij aan het woord waren, het gaat je niet in de kouwe kleren zitten. Kortom, het kostte soms moeite om B&W én de raad er aan te herinneren dat ook zij in vrijheid konden leven omdat er én in Stalingrad én in El Alamein én in Normandië voor was gevochten.

In 1994 kreeg ik een boekje van Wim Baggerman, oud-gemeenteraadslid voor de VVD, genaamd 'De 700 van Rotterdam' met een historisch overzicht van de gemeenteraad tot 1990. Ik keek eerst naar de bestuurders en de leden die tot eind 1941 in de gemeenteraad waren aangebleven. Dat waren leden van alle partijen uitgezonderd de CPN. Dit wringt des te meer omdat al op 10 februari 1941 een eerste oproep aan de Rotterdamse joden de deur uitging om zich te melden. Tot op de dag van vandaag kwelt mij de vraag: zijn zij medeverantwoordelijk aan het feit dat via Loods 24 de eindbestemming van veel Rotterdamse joden een Duits vernietigingskamp was?

Wellicht ben ik iets te streng, maar zij namen niet of te weinig stelling tegen het fascistische wij-zij-denken. Zoiets kan ik niet 'wegmoffelen' in mijn bijdrage.

De uitsluiting van communisten heeft tot 1965 geduurd. De VVD heeft ieder jaar bij de begroting een motie ingediend om aan het ambtenarenverbod én de uitsluiting uit commissies van de CPN een einde te maken. Ook ik heb na 1958 steeds tegen de uitsluiting geprotesteerd. Toen ik in 1966 terugkwam in de gemeenteraad was de zaak 'genormaliseerd'. Weggelopen en gescholden werd er niet meer. Maar de discriminatie die mij, op grond van mijn politieke overtuiging, in de jaren 1951-1958 ten deel viel is tot op heden een zeer pijnlijke plek in mijn leven. Wellicht begrijp ik daardoor de gevoelens van mensen die er nu onder lijden en voel ik een bepaalde zielsverwantschap. Zelig heb ik mij echter nooit gevoeld, wel strijdbaar als gevolg van de minachting en de woede die wij hebben ervaren. Ik heb vaak gedacht, als iemand probeerde mij op mijn ziel te trappen: Wie ben jij dan wel? Waar was jij in die oorlogsjaren?

Ik zie het cadeau gekregen boekje van Wim Baggerman als een bevestiging van die gedachte over mensen die zich in de tijd van de Koude

Oorlog zo makkelijk een moreel oordeel over de CPN aanmaten ‘waar waren jullie toen het er echt op aankwam?’

Die ‘nalatenschap’ resulteert niet alleen in wrok, maar leerde mij ook belangrijke levenslessen en zorgde voor goede herinneringen. In het bijzonder omdat ik door deze ervaringen discriminatie als een misdaad beschouw én omdat ik een waakzamer mens ben geworden!

Leven is een kwestie van kiezen

De harde werkelijkheid van de strijd om ‘bevrijding’ is niet in een paar woorden samen te vatten. Het gaat aan de ene kant om ervaringen, maar ook om de keuzes die je maakt als het gaat om onrecht en discriminatie. Daarin heb ook ik fouten gemaakt.

In de periode dat er door de gemeenteraad de ene nota na de andere verscheen over de ‘multiculturele samenleving’ heb ik een fout gemaakt waar ik nog steeds spijt van heb. Namelijk het verlenen van politieke steun aan de spreiding van buitenlandse gezinnen en het invoeren van een maximumpercentage buitenlanders per wijk. Ik weet ook nog goed waar deze foute beslissing op was gebaseerd. In de oude wijken vestigden buitenlandse arbeiders en hun gezinnen zich veelal in oude krotten. De weerstand tegen de vestiging van buitenlanders kwam echter niet uit die oude wijken, maar juist uit de gegoede witte buurten. Tot mijn grote verbazing werd de publieke tribune overspoeld met wijkbewoners uit de ‘betere’ wijken die span-doeken droegen waarop stond ‘Onze wijk moet blank blijven’. Ineens leken Amerikaanse racistische toestanden naar Rotterdam verhuisd.

Gelukkig heeft de Kroon deze 5% regeling vernietigd. Later heb ik nooit meer ‘spreidingsregelingen via percentages’ gesteund. Even was ik als fractievoorzitter in de val gelopen. Want niet de buitenlanders waren het probleem, maar alle naoorlogse regeringen die de nijpende huisvestingssituatie hebben veronachtzaamd. Blijkbaar heeft men zich nooit gerealiseerd dat in 1940 bij het bombardement 17% van het totale Rotterdamse woningbestand is verwoest en dat er 85.000 Rotterdammers dakloos waren geworden. Zij dachten misschien aan iets anders.

De woningnood was bijzaak!!

Na 1945 werd er in de eerste plaats gedacht aan herstel van de havens, de bouw van industrieterreinen én het uitgeven van geld aan

bewapening omdat wij lid waren van de NAVO. De regering leed aan een 'Oost-Europa syndroom'. Iets wat ik node gemist heb in 1933 tegenover Hitler-Duitsland.

De woningproductie kwam moeizaam op gang. Beter gezegd: het gemeentebestuur had nauwelijks aandacht voor de oude wijken. Een structurele verbetering van de woonsituatie bleef uit, het ontbrak aan betaalbare woningen en er was geen actie om bestaande woningen te verbeteren of in stand te houden. Deze desinteresse duurde ruim 25 jaar. Toen ik van 1966 tot 1982 weer in de gemeenteraad zat werd bij saneringsplannen voornamelijk gedacht aan 'sloop' ten behoeve van een grootschalig zakencentrum en grote brede wegen die voor de bereikbaarheid daarvan nodig waren. Er was nauwelijks aandacht voor de concrete woningnood en de slechte omstandigheden waaronder de bewoners van de oude wijken moesten leven.

Ik bezocht zelf voortdurend bewoners van die krotten en beschreef in de gemeenteraad onvoorstelbare woontoestanden en eiste maatregelen. 's Nachts haalde ik zelfs wethouder Meertens uit zijn bed als er weer gezinnen voor mijn deur stonden.

In de jaren 60 kwamen grote groepen 'buitenlanders' naar ons land om ongeschoold, vuil en vies werk te verrichten. Ik was toen fractievoorzitter van de CPN en tot grote verbazing van de hele gemeenteraad tegen het geronsel en tegen hun komst. Ik had daarvoor een aantal redenen:

1. Deze mensen zouden misbruikt worden als 'loondrukkers' want in die periode was er volop werkgelegenheid en stelden Nederlandse arbeiders zeer terecht looneisen.
2. Waarom moesten mannen van hun gezinnen gescheiden worden? Ik heb persoonlijk de onderduik van mijn man als zeer zwaar ervaren.
3. Waar moesten deze arbeiders wonen? Er was al zo'n woningnood en een behoorlijke pensionverordening ontbrak, krotten waren er wel.

Natuurlijk kan ik van deze bijdrage geen boek maken. Wel kan ik vertellen dat de komst van de 'gastarbeiders' voor particuliere huisbazen een financieel 'paradijs op aarde' betekende. Samen met enkele andere raadsleden heb ik de wantoestanden aan de kaak gesteld en bestreden. Wij werden door het Aktie Komitee Pro Gastarbeiders op het

spoor gebracht van erbarmelijke huisvestingstoestanden. Door alle acties is de achterstand van 'migranten op de woningmarkt' wel iets ingelopen, maar in feite bestaat deze nog steeds. Intussen bleken talloze 'wetenschappers', maar ook de gemeente, wel in staat bergen papier te produceren waaruit blijkt dat de woningbouw en de verdeling van woningen nog steeds een probleem is. Dat is pas echt een schande.

Juist in de geschiedenis van de woonruimteverdeling in Rotterdam kom je meer zwarte bladzijden tegen wat betreft de relaties tussen het stadsbestuur en de verschillende bevolkingsgroepen. Het hele gedoe over spreidingsbeleid en de gemeentelijke nota's 'Leegloop en toeloop' in de jaren 70 en 80 sloegen een diepe bres in de relaties tussen organisaties van Surinamers, Antillianen, Turken en Marokkanen aan de ene kant en de gemeente Rotterdam aan de andere kant. Het beleid veroorzaakte veel wantrouwen en pas op 12 januari 1983 kwam er eindelijk een protocol tot stand tussen de gemeente en deze organisaties.

Maar dat liet onverlet dat woningbouwverenigingen woningzoekenden van buitenlandse afkomst lang bleven zien of behandelen als vreemde klanten. Ze werden geweerd of mondjesmaat toegelaten of er werden aparte regels gehanteerd waarvan je je nu afvraagt, hoe is het mogelijk geweest!

Om een concreet voorbeeld te noemen: in september 1980 besluit de R.K. Bouwvereniging Schiebroek onder strikte voorwaarden 'buitenlanders' toe te laten:

- geen Turken in eengezinswoningen
- per portiek mag nooit meer dan één Turks gezin wonen
- portieken waar een andere 'buitenlander' woont vallen buiten ons experiment om buitenlanders te huisvesten

Volgens het toenmalige stadsbestuur is het noodzakelijk woningbouwverenigingen tegemoet te komen, willen die ingeschakeld kunnen worden bij de huisvesting van 'buitenlanders' opdat de bewoners van de vooroorlogse wijken niet alleen de last moeten dragen (zoals zij het zelf formuleren).

Als ik in 1972 midden in de rellen in de Afrikaanderwijk beland, kom ik wederom thuis vol met blauwe plekken. Nu niet toegebracht door

nazi's of politiemensen, maar door stenengooiers die onbeschermden mannen, vrouwen en kinderen bekogelen, brandstichten en hun gang gaan zonder ingrijpen door de mobiele eenheid van de politie. In 1978 kom ik in Vreewijk te wonen, 1% van de woningen wordt verhuurd aan mensen van buitenlandse afkomst.

Fout na de oorlog

De opkomst van racistische partijen eind jaren 70 voelde voor mij aan als een voortzetting van de Tweede Wereldoorlog. Discriminatie op grond van ras of etnische afkomst vormde voor al die partijen een centraal element in hun programma en ze speelden geraffineerd in op de onrustgevoelens van Nederlanders. Later, in 1986, zaten die lieden ook in een gemeenteraad en is naar mijn mening onvoldoende 'de straat met ze aangeveegd' door andere raadsleden.

Wethouder Elizabeth Schmitz verliet tegelijk met mij in 1982 de gemeenteraad. Vlak daarvoor vroeg zij mij mee te helpen bij de oprichting van een organisatie tegen discriminatie. Door een aantal mensen is toen bijna twee jaar gewerkt aan de voorbereiding, waarna in 1983 RADAR als eerste antidiscriminatie bureau in Nederland van start ging. Tot 1990 was ik lid van het RADAR-bestuur. Ik nam afscheid om in mijn eigen wijk, Vreewijk, samen met anderen Verdraagzaam Vreewijk op te richten. De reden was dat in onze mooie wijk 21% stemde op de Centruumpartij of Centrum Democraten. Deze twee partijen bestaan nu niet meer, maar in die tijd kwamen zij in de deelgemeente Feijenoord niet op voor de problemen in de wijk, maar waren er alleen op uit om haat te zaaien tegen 'buitenlanders'.

In de samenstelling van Verdraagzaam Vreewijk kwamen heden en verleden van de discriminatiebestrijding samen. Het comité bestond uit actieve buurtbewoners en leden van het 4 mei Comité. Van dit laatste comité ben ik al lid sinds 1984.

In 1989 werd ik samen met Ferdinand Tromer en Cora Jonger namens de gemeente Rotterdam afgevaardigd naar Polen waar op 2 september 1939 de Tweede Wereldoorlog uitbrak. Tijdens die reis ben ik samen met Cora naar Auschwitz geweest. Daar heb ik met eigen ogen gezien waar discriminatie van joden, zigeuners, homoseksuelen en alle tegenstanders van het naziregime toe heeft geleid.

Die misdaden tegen de menselijkheid vormen voor mij nog altijd een diepe drijfveer om intolerantie en uitsluiting te blijven bestrijden.

Het vluchtelingencentrum

In 1996 ontstaat een hoop rumoer over het plan voor vestiging van een asielzoekerscentrum in het voormalige Zuiderparkhotel aan de Dordtsestraatweg in Vreewijk. Leden van Verdraagzaam Vreewijk en andere wijkbewoners belanden in een vergadering die door het gemeentebestuur is georganiseerd om voorlichting te geven. Herman Meijer, wethouder van GroenLinks, wordt door een groot stel georganiseerde racisten al bij aanvang het spreken onmogelijk gemaakt. De ‘fatsoenlijken’ gaan daar fel tegen in, maar uiteindelijk is vergaderen onmogelijk.

Als Aat Velvis en ik de vergadering verlaten worden wij ernstig bedreigd. Ina Nelissen, die evenals wij lid was van ‘Verdraagzaam Vreewijk’, waarschuwt de politie en zo komen wij toch nog heelhuids thuis. Dit keer geen blauwe plekken maar de pijn is er niet minder om. Dreigbrieven volgden, maar dan anoniem.

Tot slot

Ik had er behoefte aan mijn bijdrage op te bouwen aan de hand van een stukje verleden en een greep uit mijn levenservaring. Die ‘voorgeschiedenis’ is niet alleen woordenrijk, het gaat er ook om dat er geen sprake was van dadenarmoede. Om drie redenen vond ik het belangrijk om te beginnen bij 1933.

Ik vind het belangrijk dat jonge mensen horen over de toenmalige gebeurtenissen van tijdgenoten die daar zelf getuige van zijn geweest. Bij burgers van buitenlandse afkomst is dat deel van de geschiedenis meestal niet door de overlevering via familie of vrienden bekend. Dat is jammer, want wederzijds begrip van elkaars verleden verbreedert toch. Mijn strijd tegen discriminatie is niet van vandaag of gisteren en duurt nog altijd voort. Maar de strijd van vandaag is wel mede ingegeven door de gebeurtenissen van ‘gisteren’.

Als ik de nota van de gemeente Rotterdam, ‘Discriminatie? De groeten!’ lees, weet en zie ik ook dat bevrijding nog altijd een schaars goed is. Daarom is het goed dat de aanpak van discriminatie, op welke grond dan ook, nog steeds hoog op de agenda staat. Natuurlijk is het geen 1940 meer, laat staan 1960 toen ons land veranderde in een multiculturele samenleving. Er zijn vorderingen gemaakt in Rotterdam, door comités in de wijken, door RADAR, door het maken van beleidsplannen en ook door de laatste nota van het gemeentebestuur.

Ik neem soms de vrijheid om kritiek uit te oefenen als jongeren handelingen verrichten die in feite uitdagend zijn en discriminerende mensen in de kaart spelen. Maar niet alleen voor mensen die, zoals ik, in 1919 zijn geboren zou het leven uit meer moeten bestaan dan ademen, eten en slapen. Het gaat er vooral om dat je nooit je hart op slot doet en open blijft staan voor anderen en het opneemt voor anderen, ook als ze anders zijn dan jij.

Ik doe geen afstand van mijn strijd én mijn idealen. Wanneer dat zou gebeuren, besta ik wellicht nog steeds, maar ben ik opgehouden te leven. Ik ben er nog altijd niet gerust op dat alles goed zal gaan in het samenleven van verschillende groepen mensen. Ik hou mijn hart vast. Op dit moment is 'de politiek' bezig met een beleid om in de oude binnenstad door sloop van woningen voor arbeiders en gezinnen plaats te maken voor huizen voor beter-geïntegreerden. Het houdt niet op, zou je bijna zeggen.

'Den Haag' denkt er zelfs over na om mensen van buitenlandse afkomst die gediscrimineerd worden als zij een baan zoeken, anoniem te laten solliciteren. Is dat niet de keuze voor de 'weg van de minste weerstand'? Een werkgever die doelbewust selecteert op huidkleur is toch strafbaar?

Ik maak mij ook zorgen over de 150.000 Polen die door tulpenkwekers of aspergeboeren naar ons land worden gehaald. Om te beginnen denk ik dat in Polen nog genoeg is te doen. Maar het ergste en meest riskante is dat er wederom niet voor huisvesting is gezorgd. Weer veroorzaakt versoepeling op de arbeidsmarkt spanning op de woningmarkt.

Bevrijding is nog steeds geen gewonnen strijd en een schaars goed voor de 'gewone man of vrouw'. En daar kun je maar één ding aan doen: **blijven strijden tegen discriminatie en onrecht. Dat werkt voor mij bevrijdend en alleen al die bevrijding gun ik iedereen!**

Heiltje de Vos,
Juli –oktober 2007

3. Herdenken is een soort waarschuwbord, Een ijkpunt uit het verleden om de gevaren nu te herkennen

In gesprek met Ahmed Mokhtari

“De grootste bedreiging van vrijheid is onverschilligheid en vergoelijking. Je hebt pas echt een probleem als antisemitisme alleen een probleem is van joden of homohaat alleen het probleem van homo’s of als zulke zaken worden ontkend of gebagatelliseerd. Ik denk dat het heel belangrijk is dat je vrijheid viert en eerbiedigt, zowel feitelijk als symbolisch. Soms lijkt het erop dat het concept van herdenken uisterft en dat is jammer. Dat betekent namelijk dat je niet meer alert bent op allerlei signalen. Herdenken is toch een soort waarschuwbord, een ijkpunt uit het verleden om de gevaren van nu te herkennen. Die alertheid moet je overdragen, oudere mensen herkennen dat, ik vind het een zorg dat jongeren dat ook leren.”

Aan het woord is Ahmed Mokhtari, vijftiger, sinds jaar en dag medewerker communicatie bij de gemeente Rotterdam en samen met Heiltje de Vos en anderen een van de oprichters van RADAR. Hij vertelt dat hij het een eer vindt dat een icoon als Heiltje hem voor ‘haar boekje’ wil laten interviewen. Ahmed Mokhtari kiest zijn woorden met zorg en mijdt geen scherpe en soms confronterende formuleringen.

De Tweede Wereldoorlog kent hij met name uit de geschiedenisboeken en niet uit persoonlijke ervaring of overlevering vanuit de familie. Maar hij heeft ook een heel persoonlijke geschiedenis met het begrip bevrijding. Ahmed Mokhtari werd in 1951 in Marokko geboren in het deel van het land dat op dat moment Frans protectoraat was. Hij groeide op in wat een ‘extended family’ wordt genoemd, een grote boerderij waar verschillende generaties en broers of zussen met hun gezin samen wonen. Een aantal mannen in de familie was actief in het verzet tegen de Franse kolonisator.

“Ons huis lag op een heuvel in een soort vlakte. Ik herinner me nog, als vierjarige, dat er ineens van alle kanten legervoertuigen aankwa-

men en dat er een razzia plaatsvond. Volwassenen die met een wapen in de rug werden afgevoerd naar legertrucks, sommigen nog in nachtkledij, mannen met ruggen naar elkaar toe vastgebonden en in trucks geladen, gescheiden van vrouwen en kinderen, afgevoerd naar verschillende verhoorcentra in een huis van bewaring. Onze boerderij is daarna volledig geplunderd. Uiteindelijk zijn wij verhuisd naar het deel van Marokko dat in Spaanse handen was en zijn we nooit meer teruggegaan naar mijn geboortehuis. Het is enorm lang geleden maar ik kan me nog flarden herinneren van hoe mijn familie in die jeeps en trucks werd gesleept.”

Vrijheidsstrijders of terroristen

Dit voorval illustreert meteen een van de thema's die regelmatig opduiken in de rest van het gesprek. De Marokkaanse verzetstrijders werden door de Fransen aangeduid als terroristen, maar hebben in de huidige Marokkaanse geschiedenis de status van vrijheidsstrijders en helden. “Ik vind het wel wrang en soms ook onbegrijpelijk hoe makkelijk de strijd tegen onderdrukking van de een het predikaat ‘vrijheidsstrijd’ krijgt en in andere gevallen wordt aangeduid als ‘terrorisme’, stelt Mokhtari.

De naam die je krijgt in de geschiedenis is niet alleen afhankelijk van wie de strijd wint, maar ook van wie de pen voert bij het opschrijven van ‘de’ geschiedenis. Ahmed Mokhtari pleit voor een soort globalisering van het begrip bevrijding of minimaal een meer mondiaal bewustzijn, juist ten aanzien van dit begrip.

“Ik vind het heel belangrijk om bevrijding te vieren, ook zo’n bevrijding als in Marokko, ook al is daar de onderdrukking niet gestopt na het vertrek van de Fransen. Je moet oppassen dat je zo’n begrip als bevrijding niet te smal maakt, het niet zuiver en alleen vanuit je nationale geschiedenis definieert of zelfs monopoliseert. Want dan zul je zien dat anderen zich niet aangesproken voelen. Natuurlijk moet je de bevrijding vieren die Nederland in 1945 heeft bevochten. Maar realiseer je ook dat vrijheid elders in de wereld nog steeds niet is gerealiseerd. De Irakezen willen echt af van de Amerikanen, de Palestijnen zijn de Israëlische bezetting beu, de Israël’s hebben het helemaal gehad met aanslagen van Palestijnen en Afrika zal nooit vrij zijn zolang dat continent in honger en armoede leeft. “

Paradox

Bevrijding heeft natuurlijk niet alleen een internationale context, het gaat ook om het hier en nu, en verschillen in feitelijke of ervaren vrijheid. In de visie van Ahmed Mokhtari zijn het antisemitisme in de jaren 30 en 40 van de vorige eeuw en de islamofobie en xenofobie van deze tijd niet identiek, maar hij ziet wel overeenkomsten. “Je kunt en moet misschien ook vraagtekens zetten bij de sfeer die in deze samenleving is ontstaan. Een vriendin vertelde mij onlangs dat zij vroeger zonder enige schroom haar Arabische krant in het openbaar vervoer opensloeg maar dat ze dit sinds de moord op Theo van Gogh uit haar hoofd laat. Ze voelt zich ongemakkelijk en met wantrouwen bekeken als ze dat zou doen. Het lijkt misschien een klein iets, maar als iemand geneigd is of zich gedwongen voelt om zo’n wezenlijk deel van zijn of haar identiteit te verbergen, dan voel je je niet meer vrij. Dan is de stad of de straat niet meer van jou. Ik vind dat daar te weinig bij stil wordt gestaan en dat daar te weinig vragen bij worden gesteld”. Het reservoir aan dergelijke voorbeelden lijkt onuitputtelijk. Hij maakt zich ook zorgen over de jongere generaties allochtonen en wijst op een soort paradox:

“Als je kijkt naar de generatie twintigers, jongeren die steeds meer hier zijn geboren en getogen, dan zie ik jongeren die steeds beter Nederlands spreken maar zich steeds minder Nederlander voelen en die zich ook steeds minder op Nederland willen oriënteren. Het lijkt wel een nieuw contingent vreemdelingen. Dat leidt soms tot uitwassen. Bijvoorbeeld dat jongeren het land van hun ouders ophemelen, terwijl ze daar zelf nooit hebben gewoond en de onderdrukking en armoede daar nog welig tieren. Sommige van die jongeren betrekken ook alles heel sterk op zichzelf. Als er kritiek op de islam wordt gegeven, dan hebben ze sterk het gevoel dat dat niet gaat over hun religie maar dat het op hen zelf betrekking heeft. Er is te weinig positieve identificatie met Nederland en mensen voelen zich te sterk op zichzelf terug geworpen.”

Feitelijke en ervaren vrijheid

De vraag is of het veel uitmaakt of onvrijheid die mensen ervaren een feitelijke achtergrond heeft of alleen is terug te voeren op een persoonlijke indruk. Ze voelen zich zo en gaan zich ernaar gedragen. De onvrijheid wordt al snel een zelfstandige werkelijkheid.

De hiervoor genoemde voorbeelden leiden makkelijk tot een scheiding der geesten. Die kan gevaarlijker zijn dan feitelijke segregatie. Dat laatste kun je nog tegengaan of ongedaan maken met allerlei concrete maatregelen. Je kunt huizen slopen en vervangen door andersoortige of scholen bouwen op een uitgekiende plek. Maar tegen een scheiding der geesten is geen kruid gewassen. Die scheiding der geesten wordt ook versterkt of bevestigd door allerlei - wat Mokhtari aanduidt als 'technische'- maatregelen:

“De kosten van verblijfspapieren zijn de afgelopen jaren vervleevoudigd. Steeds meer mensen hebben een visum nodig. Als hier in Nederland iemand overlijdt en er moet familie overkomen voor een begrafenis, dan is dat vaak een klein drama, naast alle emotie die er in zo'n situatie al is. Ook al zijn die maatregelen technisch te begrijpen, mensen voelen zich apart gezet en anders behandeld. Ook al is het objectief gezien niet zo bedoeld, ze ervaren het als een subtiel uitsluitingsmechanisme”.

De combinatie van het gure maatschappelijke klimaat en polarisatie leidt er gemakkelijk toe, dat mensen zich afkeren van de Nederlandse samenleving, in plaats van dat ze zich er actief op oriënteren of erin participeren. “Recentelijk had ik een discussie met collega's die zich afvroegen waarom de jaarlijkse verantwoordingsdag van het College van B&W zo weinig allochtone burgers op de been brengt. Daar werd een communicatietechnische discussie over gevoerd met termen als inzet en bereik van communicatiemiddelen. Voor mij was echter vooral de vraag of de term verantwoordingsdag mensen niet op het verkeerde been zet. Allochtonen zijn de afgelopen jaren veel in de hoek gezet als dé probleemveroorzakers. Het debat over de islam wordt door menigeen als beledigend ervaren en is dat feitelijk vaak ook. Nodig je mensen die toch al voortdurend het gevoel hebben zich te moeten verantwoorden uit voor een verantwoordingsdag, dan is de vraag welke boodschap ze oppikken en of ze deze ervaren als een onweerstaanbare invitatie. Ik denk dat heel veel mensen zich hier de afgelopen jaren minder thuis zijn gaan voelen. Er is heel wat tekeer gegaan tegen wat Lubbers onlangs 'de arme sloebers' noemde, mensen die toch al niet de meest rooskleurige positie hebben en zich met moeite staande houden in deze samenleving”.

Kloof

De achtergrond van de migratie speelt nog altijd een rol in hoe mensen in deze samenleving staan. De kloof tussen het Oosten en Westen, benadrukt Mokhtari, is niet alleen een ideologische of een religieuze. “Er is ook een kloof wat betreft de traditie van cultureel relativisme en überhaupt het besef van en de confrontatie met andere waardestellingen. In het Westen wordt vaak nog onderschat hoe absoluut in veel andere landen de normen en waarden zijn. Hier is het volstrekt normaal dat godsdienstles het karakter heeft van ‘ontmoeting der religies’. Het is bijna ondenkbaar dat je niet leert dat er andere religies zijn naast het geloof dat je zelf aanhangt. Maar dat wereldbewustzijn en cultureel relativisme is er niet overal. Tegenstellingen ontstaan niet per definitie door normatieve verschillen in de beoordeling van de verschillende systemen. Er is gewoonweg soms nauwelijks bewustzijn van andere standaarden. Het is ook niet zo dat iedereen de toegang heeft tot wereldontsluitende media die wij hier hebben.” Mokhtari kan zich in dat opzicht uitgesproken ergeren aan wat hij noemt ‘de dubbele standaard’ die je soms tegenkomt. Onlangs werd een klemmend beroep gedaan op de ambassadeur van Iran om al te heftige reacties op kritiek op de islam te beteugelen. “Hoe kun je vanuit een democratisch land een ambassadeur vragen om miljoenen moslims in toom te houden terwijl wij zelf hier niet in staat zijn een paar gekken tot de orde te roepen die de vrijheid van meningsuiting misbruiken als een vrijbrief voor hatespeech?”

Positieve identificatie

Mokhtari ziet een dringende behoefte aan positieve identificatie met Nederland. Met veel mensen die zichtbaar niet van hier zijn deelt hij het lot dat de vraag ‘waar kom je vandaan’, hoe goed bedoeld ook, altijd een dubbelzinnige is. Sinds hij bij een deelgemeente werkt antwoordt hij meestal, ‘van communicatie op het stadhuis’ maar dat antwoord stelt niet altijd tevreden, bedoeld wordt meestal ‘ben je hier geboren?’.

“Natuurlijk is er niets mis met nieuwsgierigheid en interesse in de achtergronden van een ander. Maar je moet oppassen dat de focus niet helemaal op het verschil wordt gericht. Laten we vooral ook kijken naar de overeenkomsten. Kijk eens naar de manier waarop de betekenis van het woord vreemdeling in de loop der jaren is veranderd. Een vreemdeling is letterlijk iemand met een niet-Nederlands paspoort. Maar met het woord vreemdeling doelen we meestal niet op al die

mensen met een Duits of Amerikaans paspoort die hier wonen. Het woord wordt meer in verband gebracht met de van oorsprong Turkse of Marokkaanse bevolking die steeds vaker Nederlander is, of Surinamers of Antillianen die praktisch allemaal Nederlands zijn. Zo is de feitelijke betekenis veranderd in een subjectieve. Het criterium is niet langer het paspoort, maar wie er vreemd overkomt. Van dit soort kronkels moeten we ook bevrijd worden.

4. Van Bevrijdingsdag naar de Dag van de Vrijheid

In gesprek met Ella ter Kuile

Voor Ella ter Kuile—Van der Hoeven zal het begrip bevrijding altijd verbonden zijn met haar dertiende verjaardag. Die 28e oktober in 1944 was de laatste van talrijke nachten die de familie Van der Hoeven door het oorlogsgeweld in de kelder van het grootouderlijk huis in het Brabantse Zundert doorbracht. De volgende dag werd dat deel van Nederland bevrijd. Ze heeft altijd geweten welk voorrecht dat was. Noordelijk Nederland had toen de hongerwinter nog voor de boeg. Het had voor de familie Van der Hoeven ook anders kunnen lopen. Doordat haar vader vooral zaken deed met Engeland had hij in die tijd ‘geen fluit te doen’ en verbleef het gezin zo veel mogelijk in Brabant en niet in het huis in Rotterdam.

De voormalig fractievoorzitster van de VVD in de Rotterdamse gemeenteraad heeft zich goed voorbereid op het gesprek nadat de afspraak is gemaakt. Zo springen we moeiteloos van 1944 naar het heden en passeren in het gesprek allerlei tussengelegen stations die zij associeert met het begrip bevrijding. Ze vertelt dat ze nog altijd de emotie kan voelen van het moment dat haar ouders, vlak na de Reichs Kristalnacht in 1938, uit Duitsland terugkwamen. “Er is niet groots over gesproken, maar de ontzetting was voelbaar”. Verwondering bekruipt haar nu ze de biografie van Simone de Beauvoir leest. Verwondering en teleurstelling dat zo’n strijdbare, linkse feministe tijdens de bezetting van Frankrijk door de Duitsers een niet-joodverklaring tekende. Verontwaardiging ook wel dat dit zonder noemenswaardige ophef wordt beschreven terwijl we toch intussen weten wat er daarna is gebeurd.

Ze vindt dit een voorbeeld van hoe die oorlog, die in 1945 eindigde, toch zoveel jaar later nog altijd op allerlei momenten om de hoek komt kijken. “En als ik dan in die serie ‘In Europa’ van Geert Mak die Duitse soldaten zie marcheren, roept dat nog altijd veel emotie op. Maar ook op ons buitenhuis in Zundert word ik er altijd weer mee geconfronteerd. Alleen al omdat de bezetter daar onuitwisbaar ingreep in het landschap door alle bomen te kappen.”

Glijdende schaal

Ella ter Kuile is niet iemand om op alle slakken zout te leggen. Maar, vraagt zij zich af, hoe ver kun je dingen laten gaan zonder dat je echt in een gevarenczone terecht komt waar het tij niet meer is te keren?

Zij ergert zich aan mensen die de vrijheid van meningsuiting misbruiken. We komen op de uitspraak van Ayaan Hirsi Ali die in Berlijn bij de presentatie van haar boek zei: "I'm here to defend the right to offend". Als ik haar vraag wat ze daar dan van vindt, zegt Ella ter Kuile "Vanuit jouw machtspositie kun je dat makkelijk zeggen, maar de mensen die beledigd worden trekken zich terug, kruipen in hun holletje. Mensen die dat soort uitspraken doen, zijn in wezen onvrije mensen. Er bestaat geen vrijheid die je het recht geeft, de vrijheid van anderen aan te tasten."

In dat verband heeft ze ook nog levendige herinneringen aan de uitvoerige discussies met voormalig burgemeester Bram Peper over de vraag of demonstraties van racistische partijen toelaatbaar zijn. "Ik was voor een verbod, Peper was tegen. Hij zei dan tegen mij: 'je bent geen echte liberaal'. Maar ik vind nog steeds dat je dat niet toe moet staan. Ik vind een dergelijke uiting ook fundamenteel anders dan een pamflet of een radio- of televisie-uitzending. Die radio of tv kan ik uitzetten, dat pamflet hoeft ik niet te lezen, maar op straat kun je zo'n manifestatie niet ontlopen." Een ander voorbeeld van een dergelijke glijdende schaal vindt zij het conflict in het voormalig Joegoslavië, "als je ziet hoe snel dat uit de hand is gelopen...". Maar ook met de blik op de periode 1933-1945, vraagt zij zich af: "Wat is het moment geweest? Op welk ogenblik hadden we eigenlijk met z'n allen moeten zeggen, nu is het mooi geweest, nu gaan we met z'n allen op die rails zitten zodat er geen trein meer vertrekt?"

Bevrijding als verbindend element

Ella ter Kuile heeft altijd ervaren dat bevrijding een verbindend element kan zijn en allerlei grenzen slecht. Zij koestert een bijzondere herinnering aan het moment dat Teun Twigt, communist, binnenschipper en als Rotterdammer actief geweest in het verzet en betrokken bij de Februaristaking, haar vroeg, als vooraanstaand Rotterdams VVD'er te spreken tijdens de herdenkingsbijeenkomst van de Februaristaking in de Laurenskerk. "Ik heb nog lang contact gehouden met het Februaristaking herdenkingscomité. Dat zijn ook momenten dat je je bevoorrecht voelt dat je met mensen met zo'n staat van dienst mag samenwerken, ondanks alle politieke verschillen.

Want onderschat niet hoe groot de kloof was. We kunnen ons dat nu bijna niet meer voorstellen, maar na de Tweede Wereldoorlog en in de periode van de Koude Oorlog werd het communisme natuurlijk als een enorme bedreiging voor de vrijheid van het Westen ervaren.”

Ook in Zuid-Afrika ervoer ze hoe bevrijding verbindend kan werken. Ze was daar twee weken naar aanleiding van een donorconferentie, vlak na het einde van de apartheid. Ze voelde tot in haar haarvaten hoe verschrikkelijk het racisme had gewoekerd en de samenleving tot in de kern had gespleten. Ze was diep onder de indruk van hoe daar werd gewerkt aan verzoening. Het is de enige keer geweest dat Ella ter Kuile als ‘kameraad’ werd aangesproken. Ze ervoer dat in dit verband wel als een geuzentitel.

Terug in Rotterdam liep ze aan tegen wat ze noemt ‘het gekmakende hokjesdenken en gemier’ toen ze probeerde financiële steun te regelen voor een project dat dat het hardst nodig had. Er was wel geld, maar het project waar zij voor ijverde voldeed niet aan de criteria. “Mensen die daar niet los van kunnen komen zijn pas echt onvrij”, zegt ze uit de grond van haar hart.

Grote en kleine vrijheden

Zo komen we te spreken over de grote en kleine vrijheden, over feitelijke en spirituele vrijheid, over lichte en zware kanten van bevrijding en over de verantwoordelijkheid van ‘de’ maatschappij en ‘het’ individu, wat natuurlijk ook weer allemaal met elkaar samenhangt. “Mensen zijn onvrij als ze geen kansen krijgen, als ze worden gediscrimineerd, als ze worden beoordeeld aan de hand van vooroordelen en apart worden gezet. Maar net zo erg is in feite, als mensen die elkaars gedachtegoed niet kennen, niet nieuwsgierig zijn naar elkaar. Of als mensen gevangen zitten in een hang naar materialisme. Vlak na de val van de muur hadden we vanuit de gemeenteraad veel contact met steden in Oost- en Midden- Europa. Ik heb toen vaak gezegd, staar je niet blind op dat materialisme, blijf je eigen verworvenheden koesteren. Nu hoor je meer van dat soort geluiden, maar toen kwam dat volgens mij niet echt aan.”

Ella ter Kuile is sinds jaar en dag overtuigd sociocraat. Sociocratie streeft naar besluitvorming op basis van inbreng van iedereen die met het besluit of de gevolgen daarvan te maken krijgt. Daarin komt samen dat je zelf een verantwoordelijkheid hebt, maar dat de maatschappij die ook heeft. “Er zijn ontzettend veel mensen die wonen en

werken in de wijken, van wie we enorm veel op kunnen steken. Door die kwaliteiten te betrekken bij de besluitvorming kunnen we goede besluiten nemen. Maar niet iedereen heeft de innerlijke vrijheid om zichzelf altijd maar bij te blijven scholen of deel te nemen aan besluitvorming. Dat moet je dus organiseren, klinkt het resoluut. Ella ter Kuile heeft nog altijd een duizelingwekkende hoeveelheid bestuursfuncties en andere activiteiten. Een greep daaruit omvat haar activiteiten als voorleesoma, de Pendrecht Universiteit, het ambassadeursnetwerk van Formaat, de klankbordgroep diversiteit van de Politie Rotterdam-Rijnmond, de Rotterdam Charter Foundation, het bestuur en de universiteit van 'Opzoomer mee' en ga zo maar door. Zij kan zich gruwelijk ergeren aan wat zij noemt de 'kleinzerigheid en klein-geestigheid' die zij in het kader van een aantal van die activiteiten tegenkomt: "De weerstand die je ontmoet als er met budget van 'Opzoomer mee' een straatfeest wordt georganiseerd, het is niet te geloven, dat vind ik pas onvrij. Dan merk je hoe groot die afstand is tussen burgers en politiek. Als je zelf altijd geld hebt gehad om je eigen feestje te organiseren, weet je niet hoe fijn het is als je dat niet hebt en de gemeente biedt je die mogelijkheid. En hoe belangrijk het is om mensen zo met elkaar in contact te brengen."

Boogje om Duitsland

Zoals zoveel mensen van hun generatie, hebben Ella en haar man jarenlang een boogje om Duitsland gemaakt als ze naar het buitenland gingen. Totdat haar tweede zoon zei: "Kan dat nou eens afgelopen zijn". Hij vond dat we open moesten staan voor een nieuw Duitsland. Ze vindt dat wel symbolisch voor de gedachte van 'niet vergeten, maar wel vergeven'. "Dat is ook een voorwaarde voor innerlijke vrijheid", is haar stellige overtuiging. Ze heeft diep ontzag voor hoe ze dat in Zuid-Afrika in de praktijk heeft gezien. Een land dat zoveel reden heeft om tot op het bot verdeeld te zijn maar waar met een ongekennde passie wordt gezocht naar en gewerkt wordt aan verzoening.

Als ik haar vraag naar de huidige en toekomstige betekenis van Bevrijdingsdag zegt zij:

"Die historische context heeft voor steeds minder mensen betekenis, een steeds groter deel van de bevolking heeft daar niets meer mee. Sommige dingen gaan gewoon ook voorbij, dat is ook een vorm van volwassenheid. Wat niet betekent dat deze dag geen betekenis meer heeft, maar de inhoud verandert. Ik denk dat de nadruk meer moet

komen te liggen op vrijheid en niet zozeer bevrijding. Die vrijheid moet je met z'n allen inkleuren. En als je je realiseert wat zich allemaal afspeelt in de wereld en hoe fragiel die vrijheid soms is, moet je die vrijheid ook koesteren, je mag daar niet lichtvaardig mee omgaan. Misschien wordt Bevrijdingsdag uiteindelijk wel de Dag van de Vrijheid."

5. Een voormalig Joegoslavische van Zuid, of andersom

In gesprek met Zorica Majić

Haar eerste associatie met het woord vrijheid is de strijd die haar ouders, actief in het verzet in Servië, leverden tegen het Duitse fascisme in de Tweede Wereldoorlog. Maar de desintegratie van het voormalige Joegoslavië wordt in een adem genoemd. Een sluipend proces dat uiteindelijk leidde tot een burgeroorlog waar zij een ontheemd gevoel aan heeft overgehouden en dat ook in de Joegoslavische gemeenschap in Nederland zijn sporen heeft achtergelaten. Zorica Majić. De vraag waar ze vandaan komt beantwoordt ze al jaren standaard met 'Van Zuid'. En wie daar geen genoeg mee neemt en doorvraagt krijgt nog altijd obstinaat te horen 'uit voormalig Joegoslavië'. Een gesprek over nationaliteit, identiteit en loyaliteit en de vrijheid en soms de onmogelijkheid om zelf te kiezen.

Zorica Majić's ouders waren overtuigd communisten. Haar vader is zijn leven lang betrokken gebleven bij de brigade waarin hij als partizaan tijdens de Tweede Wereldoorlog vocht tegen de nazi's. Zorica trad zelf toe tot de communistische eenheidspartij van Joegoslavië toen zij 19 jaar oud was. "Het was niet verplicht, maar wel min of meer vanzelfsprekend. Je werd er niet voor geworven, je moest wel zelf de stap zetten. Maar het lag min of meer in de lijn der verwachting, mijn ouders zijn ook hun hele leven lid geweest van de partij, niet alleen op papier maar ook echt actief".

Zij is grootgebracht in een nationalistische traditie, maar niet, zoals zij dat zelf noemt, in een benepen betekenis, "ik ben grootgebracht als Joegoslavische". Haar eerste confrontatie met de etnische tegenstellingen in Joegoslavië stamt van toen zij een jaar of 14 oud was en een schooldiploma kreeg in Vukovar. Toen ze de vraag naar haar nationaliteit beantwoordde met 'Joegoslavisch' zei de directeur "dat bedoel ik niet, waar ben je geboren?" Toen ze daarop antwoordde 'Belgrado' was het weer niet goed, want dat was geen nationaliteit. Pas thuis begreep ze van haar ouders dat ze in de ogen van anderen een Servische was. "Ik kreeg een identiteit, een nationaliteit toegekend waarvan ik dacht, wat moet ik daarmee? In Vukovar, op de grens van Servië en Kroatië was dat een issue, in Belgrado waar ik ben geboren helemaal niet. Dat was een kosmopolitische stad".

Politiek actief

Zorica Majić kwam in 1971 naar Nederland, voegde zich bij haar toenmalige Nederlandse echtgenoot en kreeg een vergunning tot verblijf 'om romantische redenen' zoals dat in de wandelgangen van de toenmalige vreemdelingendienst werd aangeduid. Gezien haar achtergrond in de Joegoslavische Communistische Partij was het voor haar vanzelfsprekend om ook in Nederland politiek actief te worden. Via haar echtgenoot raakte ze verzeild in de KEN, de sektarische Kommunistische Eenheids Partij Nederland en werd zo betrokken bij de discussie over de Afrikaanderwijk rellen en de vrouwenstrijd.

"Ik vond het een spannende tijd. Soms ging ik met de kinderwagen aan de hand 's avonds affiches plakken. Het was spannend dat dat hier illegaal was terwijl dat soort sociale actie binnen het communistisch kader in Joegoslavië volstrekt normaal was. Verder leverden we hier strijd voor bijvoorbeeld meer en betere kinderopvang, terwijl dat in Joegoslavië geen issue meer was. Maar de bemoeienis van de KEN met de persoonlijke levenssfeer van de leden had niets met communisme te maken, dat wist ik door mijn Joegoslavische politieke werk. Dus toen dat sektarische steeds overheersender werd, ben ik er snel weer uitgestapt."

Door die ervaring heeft ze een tijdlang haar bekomst gehad van de politiek. Nog even figureerde ze bij de verkiezingen van 1986 als onafhankelijk kandidaat op een combinatielijst voor de gemeenteraad van PSP, PPR, EVP en CPN. Echt actief werd ze pas weer na de oprichting van GroenLinks, de partij waarvoor ze in de periode 1994-1999 in de deelraad Feijenoord zat. In april 1999 trad ze tussentijds af omdat ze zich niet kon verenigen met de steun van GroenLinks voor de bombardementen op Servië.

Sluipend gif

De burgeroorlog in voormalig Joegoslavië is voor Zorica Majić met veel emotie omgeven en heeft traumatische proporties. In principe te onderscheiden etnische groepen werden ineens feitelijk onderscheiden groepen. Etnisch-religieuze verschillen werden van de ene op de andere dag een realiteit die er plotseling toe deed.

Met een Kroatisch gezin deelde het gezin Majić in Rijeka in Kroatië een tweegezins flat met gedeelde keuken en sanitair. "We hebben altijd prima samengewoond, het was überhaupt geen issue of je Serviër of Kroaat was, onze moeders zorgden voor elkaars kinderen, toen ze verhuisd waren zijn we nog jarenlang bij elkaar op vakantie gegaan en mijn zus in Joegoslavië heeft nog altijd contact met onze oude burens."

Des te verbijsterender is het om te zien hoe opgehitste etnische tegenstellingen, aangelengd met religieuze sentimenten en uitvergroete ideologische en historische verschillen, zich ontwikkelden tot de explosieve cocktail die uiteindelijk zou resulteren in een burgeroorlog.

De jeugdervaring van eng nationalisme met de diploma-uitreiking kwam haar vlak voor het uiteenvallen van Joegoslavië weer gedag zeggen. Op vakantie in Kroatië werd zij ineens als Servische aangesproken en anders behandeld in winkels. Tot haar verbijstering zag ze op markten dat er flesjes met de opdruk 'puur Kroatische water' en blikjes met het opschrift 'zuiver Kroatische lucht', geflankeerd door de rood-wit-blauwe Kroatische driekleur te koop werden aangeboden.

Na de afscheiding van Slovenië, dat als eerste deelstaat de veelvolkeren-republiek verliet, was de desintegratie van Joegoslavië niet meer te stoppen. In de waarneming van Zorica Majić sloten de gelederen zich ineens langs economische, etnische en religieuze lijnen die daarvoor nauwelijks van betekenis leken te zijn.

"Ineens zag je allerlei intellectueel getinte geschriften verschijnen waarin werd betoogd dat het ene land werd bevoordeeld ten koste van het andere. Het was een soort economische en intellectuele legitimering van de uiteenvall. Daarbij werd ook het geloof ingezet. Servië werd ineens veel orthodoxer dan het ooit was geweest. Kroaten leken ineens allemaal katholiek. En de van oorsprong religieus gemengde bevolking van Slovenië en Bosnië versplinterde ook langs religieuze lijnen."

Opgelegde identiteit

Zorica introduceert zich nog altijd, op het obstinate af, met haar Joegoslavische en Nederlandse nationaliteit. "Die twee nationaliteiten bepalen niet mijn loyaliteit, maar illustreren wel mijn geschiedenis. De eerste keer dat ik een Servisch paspoort ging halen en m'n Joegoslavische in moest leveren vond ik een bizarre ervaring. Eigenlijk was het iets dat verschrikkelijk tegen mijn gevoel indruiste, maar je hebt geen keus".

Die vraag 'waar kom je vandaan?' lijkt wel een rode draad in haar leven. Gezien haar jeugdervaringen en de gebeurtenissen in Joegoslavië, is de verenging van die vraag tot haar nationale herkomst niet vrijblijvend

"Als iemand vraagt waar ik vandaan kom, zeg ik standaard 'Van Zuid'. Maar soms ben ik ook in eerste instantie de moeder van mijn zoon, of de dochter van mijn moeder, ik ben soms ook Nederlandse, vooral voor mensen in Joegoslavië. Maar je zult mij niet snel horen zeggen

dat ik Servische ben, ik kom nog altijd uit voormalig Joegoslavië.”

Het uiteenvallen van Joegoslavië heeft ook de geëmigreerde Joegoslaven ingehaald. In de landkaart van Joegoslavische organisaties in Nederland zijn nieuwe grenzen getrokken. Het concept van Joegoslavië lijkt ook hier goeddeels losgelaten. Voormalige Joegoslavische verenigingen zijn intussen opgesplitst in Servische, Kroatische of Bosnische verbanden en een enkele vereniging trekt leden met een gemengd huwelijk.

“Onlangs was ik op een feest van een Servische organisatie. Een kerkelijk leider hield daar op een gegeven moment een verhaal dat Servië in Joegoslavië altijd de underdog was geweest. Dat had een demagogisch nationalistische lading, de onderdrukking werd gewoon gecultiveerd. Ik kon het niet meer aanhoren en ben de zaal uitgelopen, ik kreeg het er gewoon benauwd van.” De etnische tegenstellingen grijpen soms ook diep in op persoonlijk vlak.

“In de tijd van de oorlog in Joegoslavië heb ik meegemaakt dat Joegoslavische mensen met wie ik al jaren optrok plotseling hun hoofd afwendden als ze me op straat tegenkwamen. Etnische verschillen speelden opeens een rol, maar ook verschillen in politieke standpunten en de tegenstellingen tussen de voor- en tegenstanders van de bombardementen op Servië.” Macaber vindt ze de opmerking die iemand onlangs tegen haar maakte, dat ze te laf zou zijn om zich Servisch te noemen. Iemand aan wie blijkbaar het principiële in de keuze om je Joegoslavische te blijven noemen niet is besteed.

Fantastisch vindt ze het dat een groep geestverwanten een cyber-Joegoslavië heeft opgericht op internet waar je je als Joegoslaaf kunt melden. Ze vindt het bemoedigend dat ontzettend veel mensen dat intussen hebben gedaan.

Bevrijding verbonden met dodenherdenking

Bevrijdingsdag heeft voor Zorica Majić op zich maar beperkt betekenis. Het heeft in haar beleving geen diepgang, geen inhoudelijke betekenis, als je niet meteen de link legt naar de dodenherdenking.

“Ik ga altijd naar de dodenherdenking op verschillende plekken, dat is voor mij een voorwaarde om op 5 mei bevrijding te mogen vieren. Het gaat ook om eerbied voor de vrijheid. Wij hebben die cadeau gekregen van mensen die deze voor ons hebben bevochten, erken ook dat anderen voor jouw vrijheid het leven hebben gelaten”.

Vanuit deze gedachte zet Zorica Majić zich in het kader van het Rotterdam Idee ook in voor een lespakket waarin nadrukkelijk de relatie wordt gelegd tussen 4 en 5 mei en waarin ook onderbelichte

aspecten van de geschiedenis mee worden genomen. “Zoals over de Algerijnen en Marokkanen die aan geallieerde zijde hebben gevochten en de verzetslieden van Surinaamse of Antilliaanse afkomst. Bied jongeren gelegenheid om zich daarmee te identificeren en niet alleen met de eigentijdse favoriete rolmodellen als advocaten, artsen of popsterren.”

Gevraagd naar de grootste bedreiging van de vrijheid zegt Zorica Majić zonder aarzeling: “Verdeeldheid, dat is de grootste bedreiging van de vrijheid. Ik denk daarbij natuurlijk aan Joegoslavië, maar echt niet alleen daaraan. Ik heb mezelf in een aantal politieke situaties hier ongelooflijk onvrij gevoeld, bijvoorbeeld in de discussie over de dak- en thuislozenopvang aan de Lange Hillelaan of over het AZC in Vreewijk. Er was zo’n agressie en intimidatie dat ik me absoluut niet vrij voelde om mijn standpunten naar voren te brengen. De onverdraagzaamheid en het racisme in dergelijke discussies slaan een diepe bres in de samenleving. Je moet niet alleen bang zijn voor de strijd met wapens, maar ook voor het gevecht met woorden.

Dat is net zo’n reëel gevaar.”

6. Nooit echt helemaal bevrijd

In gesprek met Micha Geber

“De joodse gemeenschap heeft zich lange tijd niet bezig gehouden met bevrijding of vieren. Degenen die de onderduik of het kamp overleefden waren veel te druk om hun verliezen te verwerken en om een nieuwe manier van leven te vinden na alles wat hen was overkomen. De oorlog en de Jodenvervolging zijn niet geëindigd met de bevrijding van Auschwitz op 27 januari 1945. Ik protesteer heel sterk tegen de idee dat de oorlog daarmee is afgesloten. Voor velen die overleefd hebben is het grote lijden toen pas echt begonnen.”

Micha Gelber, voorzitter van het Comité Loods 24, presenteert bedachtzaam maar met veel nadruk deze analyse. Het is niet de eerste keer dat hij tot deze slotsom komt en het zal ook niet de laatste keer zijn. Hij was 4 jaar toen de oorlog uitbrak. Toen de bevrijding van Nederland in volle gang was zat hij als negenjarige jongetje in een trein die van Bergen Belsen onderweg was naar Theresiënstadt. Vier dagen voor de bevrijding van Bergen Belsen was de trein door de nazi's op weg gestuurd naar het vernietigingskamp. In de geschiedenis is de tocht bekend als 'het verloren transport'. Dertien dagen reden de wagons heen en weer tussen de fronten voordat het transport uiteindelijk bij Tröbitz tussen Leipzig en Dresden door de Russen werd onderschept.

Drijfveer

Deze onuitwisbare ervaringen zijn voor de inmiddels 72-jarige Gelber nog altijd een belangrijke drijfveer voor veel van zijn activiteiten. Zijn voorzitterschap van het Comité Loods 24 heeft daarin een centrale plaats. Het Comité organiseert jaarlijks op 30 juli de herdenking van de start van de deportaties van joodse Rotterdammers op 30 juli 1942. Het Comité publiceerde ook het beklemmende bundeltje 'een wandeling door joods Rotterdam', een reconstructie van een goeddeels verdwenen maar dankzij de inspanningen van het Comité niet uitgewiste geschiedenis. Loods 24 publiceerde ook het boek 'Kaddisj, ter nagedachtenis van de joodse Rotterdamse burgers 1940–1945'. Een 'netto-lijst van vermoorde Rotterdamse joden' zoals Gelber dat, niet gespeend van cynisme aanduidt. Van de bij benadering 12.000 zielen tellende joodse gemeenschap in het Rotterdam van 1942 kwa-

men ongeveer 1000 mensen terug uit de kampen en 750 mensen overleefden dankzij de onderduik. Kaddisj vermeldt 8.368 namen. Van de andere joodse burgers die werden gedeporteerd ontbreekt ieder spoor. De meesten zijn voor hun deportatie verhuisd en telden niet meer als Rotterdammers mee in de statistieken omdat hun persoonskaarten waren mee verhuisd.

Micha Gelber is geen man om stil te zitten. Hij schrijft aan een boek dat eind dit jaar klaar moet zijn, is actief in de joodse liberale gemeente, geeft regelmatig lezingen over de joodse geschiedenis en het joodse geloof voor uiteenlopende gezelschappen en staat frequent als gastspreker voor groepen scholieren of andere jeugdigen. Zo deed hij deze week nog de jeugdgevangenis in Spijkenisse aan, vorige week stond hij voor de klas op een islamitische school in Rotterdam-Zuid en voor de komende week staan optredens in Zoetermeer en Wassenaar op het programma.

Maar er is meer. Een groot doek met honderden speldjes van Lionsclubs van over de hele wereld op zijn werkkamer getuigt van zijn betrokkenheid bij deze serviceclub. Geamuseerd vertelt hij dat als zijn kleinzoon een dagje bij opa en oma doorbrengt hij telkens een ander speldje kiest waarmee hij een dag trots rondloopt. Gelber is ook verwoed postzegelverzamelaar en hij en zijn vrouw zijn dol op reizen. Zijn arbeidzame leven bracht hem over de hele wereld. Hij woonde in Moskou, Israël en de Oekraïne om uiteindelijk toch weer te belanden in het Rotterdamse Kralingen. Wij spreken elkaar in zijn overvolle werkkamer in het appartement van de Gelbers met een wijsd uitzicht over de Maas.

Markante plek

Het Comité Loods 24 zag in 1987 pas het licht, ruim 40 jaar na de oorlog. De ontwikkelingsplannen voor de Kop van Zuid brachten een aantal jaren eerder burgers op de been om te voorkomen dat de markante plek door de stedenbouwkundige voortvarendheid verloren zou gaan als plek van herinnering en bezinning.

“De bevrijding in 1945 bracht veel joden geen bevrijding maar betekende alleen dat ze niet meer gevangen zaten. Het was niet zo dat ze daarmee ook vrij waren. Een heleboel mensen zijn nooit helemaal vrij geworden. Veel mensen zijn volkomen getraumatiseerd helemaal alleen achter gebleven. De joodse gemeenschap had wel wat anders

aan zijn hoofd dan herdenken en vieren. Tegen die achtergrond is het niet verwonderlijk dat het initiatief voor Loods 24 pas zo laat van de grond is gekomen. Toen was er natuurlijk al heel veel waardevols verdwenen. In 1989 vertrokken mijn vrouw en ik naar de Oekraïne. In de tussenliggende jaren, zeg maar vanaf 1985, is de wandeling door joods Rotterdam gemaakt en zijn de plaquettes aangebracht op plekken die herinneren aan de joodse geschiedenis van Rotterdam”, vertelt Micha Gelber. Hij noemt zijn eigen rol in het Comité op dit moment minimaal. Hij houdt zich hoofdzakelijk bezig met de jaarlijkse herdenking. Collega-bestuurder Henk Smit doet het leeuwendeel van het werk in de sfeer van onderhoud, rondleidingen en dergelijke.

Naweeën van bevrijding

Gelber vindt het niet zo uitzonderlijk dat sommige zaken pas na zo’n tijdsverloop zijn opgepakt. “De Wet Uitkering Oorlogsslachtoffers is pas in de zeventiger jaren tot stand gekomen, de regeling met de banken, beurs en de verzekeraars en vooral de overheid omtrent de joodse tegoeden dateert van 2000”. Hoewel de ‘bevrijding’ zich volgens de geschiedenisboeken meer dan 60 jaar geleden heeft voltrokken, zijn de naweeën daarvan tot op de dag van vandaag voelbaar, ook in de heel persoonlijke sfeer en niet alleen voor joodse burgers. Er zijn heel veel mensen nog altijd niet toegekomen aan de verwerking of ze worden daarmee pas nu geconfronteerd.

“Ik ben een halve Kattenburg en heb de stamboom van die familie gereconstrueerd. Een maand geleden, in januari, werd ik gebeld door het KRO-programma ‘Adres Onbekend’. Een jonge vrouw had dat programma benaderd omdat zij van haar overleden oma sieraden had gekregen die haar oma in de oorlog voor Kattenburgs in bewaring had genomen. De jonge vrouw wilde die spullen niet zelf houden en was op zoek naar de rechtmatige erfgenamen. Ik heb ze in contact gebracht met de nabestaanden, intussen 93 en 95 jaar oud, woonachtig in Lausanne in Zwitserland. De vrouw heeft mijn familie daar intussen bezocht en de sieraden teruggegeven.”

Gelber vindt dit voorbeeld typerend voor de gène, zoniet schaamte die veel mensen voelden en voelen jegens de familie van mensen die zijn gedeporteerd. Uiteraard zijn er ook mensen geweest die bezit van gedeporteerde joden achter hebben gehouden om er zelf beter van te worden. Maar dit voorbeeld is er toch vooral een van iemand die niet heeft willen erkennen dat die mensen nooit meer terug zouden

komen, die geen eindstreep heeft willen trekken. De spullen zijn meer dan 50 jaar in die kluis blijven liggen. Dat is ook een manier om de realiteit te verdringen en misschien ook om een al dan niet misplaatst schuldgevoel niet onder ogen te zien.

“In de jaren 80 was ik voorzitter van de liberaal joodse gemeente. Ook in die tijd kregen wij ongelooflijk veel telefoontjes van kinderen van mensen die tijdens de Tweede Wereldoorlog spullen van joden in bewaring hebben genomen. Als de ouders dan waren overleden vonden de kinderen bij het leeghalen van het huis op zolder joodse boeken, kandelaars, kleine wetsrolletjes. Die mensen hadden daar tegenover hun kinderen nooit over gerept. Maar ze hebben die spullen ook nooit weggedaan. Wat was dat? Schuldgevoel? Schaamte?”

Onvoltooid verleden

Volgens Gelber is er veel van dergelijk onvoltooid verleden en is er ook nog veel geschiedenis ongeschreven. Het lijkt bij tijd en wijle alsof de stroom publicaties over die periode eerder toeneemt dan afneemt, het verwerkingsproces is nog steeds volop gaande.

“Dat geldt ook voor de geschiedenis van het Rotterdamse verzet, die is nog altijd nauwelijks beschreven. Er hebben in Rotterdam honderden joden ondergedoken gezeten, er zijn ongetwijfeld ook mensen in de onderduik overleden. Wat is er gebeurd met die mensen? Zijn die allemaal in de Maas gelazerd? We weten er nauwelijks iets over.” Gelber vindt dat bij de beschrijving van het verzet de aandacht vaak teveel wordt gericht op de grootse en meeslepende verzetsdaden.

“Maar het in bewaring nemen van joods bezit was ook een verzetsdaad en niet ongevaarlijk, laat staan al die mensen, waar dan ook, in Drenthe, op de Veluwe, in Zeeland die onderduikers hebben opgevangen, vaak ook vanuit de overtuiging dat dat hun christelijke plicht was. Die rekenden zichzelf niet tot het verzet en worden meestal ook niet als dusdanig erkend. Maar je wilt niet weten hoeveel er zijn neergeknald”. Ook veel voormalig verzetsmensen zijn zwaar getraumatiseerd, benadrukt Gelber, niet enkel door wat ze tijdens de oorlog hebben meegemaakt, maar ook door wat er daarna is gebeurd.

“Na dolle dinsdag zat heel Nederland in het verzet. Maar mensen als Heiltje de Vos en haar vrienden hebben vanaf het prille begin in het verzet gezeten en die hebben werkelijk hun leven geriskeerd. Die heb-

ben het ook zwaar te verduren gehad na de oorlog. Tijdens die oorlog liepen ze enorm risico. Iemand als Heiltje heeft stomweg mazzel gehad dat ze nooit is gepakt, veel van haar politieke vrienden is dat wel overkomen. Na de oorlog waren de gelederen uitgedund en ze zaten als communisten meteen in het politieke verdomhoekje, ze hebben geen tijd gehad om adem te halen. Je kunt leed niet vergelijken en je kunt mensen ook niet de maat nemen wat betreft hun verzetsachtergrond. Maar ik ben er wel van overtuigd dat de nasleep van het verzet voor de communisten zeer traumatisch is geweest en ze enorm parten heeft gespeeld.”

Gelber noemt de rol van joden in het verzet onderbelicht, ze zijn in de geschiedschrijving vooral geportretteerd als slachtoffer. Onlangs sprak hij bij een herdenking in Ravensbrück een Amsterdamse vrouw die wordt gerekend tot het communistisch verzet, terwijl zij ook joods is en zelf haar verzetsachtergrond daarvan niet los kan zien.

“In de Februaristaking hebben de communisten een toonaangevende rol gespeeld. Maar vergeet niet dat de hele fabriek van Hollandia Kattenburg in Amsterdam mee heeft gestaakt. De Duitsers hebben kort daarna alle joodse personeelsleden gedeporteerd. Van de 367 joodse medewerkers zijn er 8 teruggekomen”.

Statistisch ongerijmd

In de reconstructie van de stamboom van de familie Kattenburg heeft Gelber vastgesteld dat van deze ene familie 120 mensen zijn vermoord in de oorlog. Hij noemt het een statistische ongerijmdheid dat het gezin Gelber ‘intact’ de oorlog is doorgekomen, hij heeft met zijn enige broer en ouders de oorlog overleefd. Tijdens zijn gastlessen op scholen wordt hij wel eens geprovoceerd door jongeren die de Holocaust ontkennen of bagatelliseren, want dat kan toch nooit zijn gebeurd. “Mijn antwoord op zoiets is simpel”, stelt Micha Gelber. “Een tegenvraag als ‘Kun jij me dan vertellen waar mijn grootmoeder is gebleven?’ maakt het persoonlijk en dat helpt meestal wel. Een getal van zes miljoen is moeilijk te bevatten, dus maak het persoonlijk, er zijn nog zoveel verhalen te vertellen”. In dergelijke discussies komt hij ook regelmatig antisemitisme tegen en worden zionisme en Israël regelmatig gehekeld. Een aantal jaren geleden dook ook in Rotterdam ineens weer op muren de spreuk op ‘zionisme is racisme’. Micha Gelber zegt zacht “zonder zionisme had ik niet meer geleefd”. Uit de kast trekt hij een map met een aantal originele documenten.

Daarin zit ook een officieel document van het Internationale Rode Kruis in Geneve aan de Duitse bezetter uit 1943. In dit document wordt bevestigd dat het gezin Gelber recht heeft op vestiging in Palestina.

“Door dit document hebben we 5 maanden langer in Westerbork gezeten dan de andere mensen die daar gelijktijdig met ons zijn aangekomen. Die zijn 5 maanden eerder op transport gesteld en meestal aan hun einde gekomen in een vernietigingskamp. Door dit stukje papier moest er worden gewacht op een aanwijzing uit Berlijn wat ze met ons moesten. Wij zijn uiteindelijk pas 5 maanden later op transport gegaan en met andere ‘Palestina-joden’ in Bergen Belsen terechtgekomen.”

Herdenken en verwerken

De discussie over de toekomst van het herdenken beziet Gelber met een zekere gelatenheid. “Er wordt ook vanuit de joodse gemeenschap wel gesteld dat er binnen afzienbare tijd nog maar een paar herdenkingsmomenten overblijven, zoals 27 januari, de bevrijding van Auschwitz als Holocaustherdenkingsdag en dodenherdenking op 4 mei. Natuurlijk onderschrijf ik de stelling dat de Holocaust nooit mag worden vergeten. Maar ik ben er van overtuigd dat die een onuitwisbare plaats heeft en houdt in de joodse geschiedenis, net zoals de uittocht uit Egypte en de tweevoudige verwoesting van de tempel. Misschien is de beperking van het aantal herdenkingen ook wel onafwendbaar. Maar ook al kies je voor een beperkt aantal nationale herdenkingsdagen, je moet wel blijven zoeken naar lokale ankerpunten. Ik heb zelf ook geen flauw idee wie er op termijn activiteiten zoals van het Comité Loods 24 of de herdenkingsbijeenkomst van de Februaristaking over gaat nemen. De betekenis van dergelijke data is zeer gekoppeld aan de betrokkenheid van de mensen die het nu organiseren. Dat zijn nog steeds voor een belangrijk deel ook mensen die persoonlijke ervaringen hebben met de gebeurtenissen die worden herdacht. Een dergelijke betrokkenheid kun je niet overleveren.”

Dat betekent niet dat een einde komt aan het verwerkingsproces, dat gaat gewoon door.

Van de manier waarop mensen omgaan met verwerking en verdringing heeft Gelber sterke staaltjes meegemaakt. Hij is na de oorlog zakelijk veel onderweg geweest in Duitsland. Hij vertelt dat hij daar bij bedrijfsbezoeken tot in de jaren 70 bij fotogalerijen over de bedrijfsge-

schiedenis foto's zag hangen van SS-officieren of nazi-kopstukken die in de periode tussen 1933 en 1945 een bezoek brachten aan zo'n bedrijf. Een markante combinatie van erkenning van het verleden met een opmerkelijke afwezigheid van schaamte of gêne over wat er in die tijd is gebeurd.

Zelf ziet hij zijn volle agenda met het werk op scholen en andere voorlichtingen en het werk voor Loods 24 als een gepaste combinatie van herdenken en verwerken. Ook omdat het element van waarschuwen en mensen alert houden niet ontbreekt en er ook altijd wel weer een link is naar de actualiteit.

“Met verwerken gaat iedereen anders om. Ik ben iedere dag wel bezig met wat ik heb meegemaakt, niet van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, ik heb er geen nachtmerries over, maar het komt altijd wel weer even langs. Dat is voor iedereen weer anders. Bij mijn broer in Israël kwam het pas terug tijdens de Eerste Golfoorlog in 1991, toen Saddam Hussein dreigde Israël met een gasaanval te bestoken en hij met z'n gezin alle ramen en kieren af moest plakken om het huis voor het ergste geval luchtdicht te maken.”

7. Generaties sterke vrouwen

In gesprek met Germinie Heuvel

Germinie Heuvel associeert het woord bevrijding in eerste instantie met de strijd die haar grootmoeder en moeder hebben geleverd om voor zichzelf te kunnen zorgen en hun kinderen te vrijwaren van armoede. De geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog bleef lang op afstand en kwam pas tot leven na de migratie van Curaçao naar Rotterdam. “Tussen 1963 en 1971 woonde ik in Rotterdam-West. Dat was de tijd dat op dodenherdenking om acht uur echt alles werd geacht stil te vallen. Wij vonden dat we daar als kinderen aan bij moesten dragen door op de Beukelsdijk midden op de weg te gaan staan zodat er geen auto meer door kon.”

Wat er allemaal is gebeurd in Nederland in de Tweede Wereldoorlog is ze later op de middelbare school aan de weet gekomen. “Maar”, zoals zij zelf zegt, “dat was voor mij lange tijd geen doorvoelde geschiedenis, het was nogal buiten mijn context. Ik had ook een ontzettende hekel aan dodenherdenking zoals je die zag op televisie. Dat was van een somberheid die ik niet kon plaatsen, die ik nooit van huis uit mee heb gekregen. Ik associeerde dat ook met het spreken over ‘moffen’, een term die ik altijd verafschuwde. Maar ik had ook niet echt een voorstelling van wat er was gebeurd. Via studievrienden en door de contacten met Heiltje de Vos in het oprichtingsbestuur van RADAR ben ik daar later veel indringender mee in aanraking gekomen. Maar tot dat moment was het allemaal erg op afstand, het was vooral iets dat anderen was overkomen”.

Vrouwengeschiedenis

Germinie Heuvel is in 1954 op Curaçao geboren. Vijf jaar later vertrok haar moeder alleen naar Nederland voor een opleiding verloskunde. Germinie bleef met een jonger en ouder broertje achter bij haar grootmoeder.

“Ik speelde op het erf en heb daar prachtige herinneringen aan. Mijn leven is gekleurd door mijn moeder en mijn oma. Opa’s of een vader waren afwezig, mijn oma had alleen een paar broers die bij de Isla-rafinaderij werkten op de fabriek en het kantoor. Mijn moeder en haar moeder voerden een voortdurende strijd tegen de armoede. De moe-

der van mijn moeder werd in de familie aangeduid als de 'ongeletterde'. Ze werkte als wasvrouw, streek en waste de kleren van andere mensen. En ze maakte taarten op bestelling, hield kippen en eenden die ze zelf slachtte en verkocht. Ze had een heel lage status, ze was eigenlijk gewoon de hele tijd aan het hosselen om het hoofd boven water te houden en haar dochter en kleinkinderen een betere toekomst te geven. Maar juist daardoor heb ik haar in herinnering als een enorm sterke vrouw”.

De overtocht van haar moeder naar Nederland was zeker voor die tijd een rigoureuze stap: een alleenstaande zwarte vrouw, moeder van drie kinderen, die in 1959 in haar eentje naar Nederland vertrekt om een opleiding te volgen. In 1962 was het diploma behaald en na een korte terugkeer volgden de kinderen hun moeder naar Nederland, Germinie Heuvel net nog geen elf jaar.

“Moet je nagaan welke basis die twee vrouwen hebben gelegd voor mij en mijn broers. Ik ben mij er goed van bewust dat wij leven in een relatieve rijkdom, dat we zijn gevrijwaard van armoede en andere ellende en dat dit bepaald geen vanzelfsprekendheid is.”

Alles voor de kinderen

De eerste tijd in Nederland, heeft Germinie Heuvel zich later gerealiseerd, moet allesbehalve makkelijk zijn geweest. Zij herinnert zich de ongewoon koude winters. Ook al waren de handen in dikke wanten gehuld, ze liep in de winter met haar handen onder de oksels van haar moeders tweedjas over straat. Er was geen bittere armoede maar het was allesbehalve een vetpot. Thuis stond vaak hetzelfde eten, kip of speklapjes op het menu. En als ze voor haar moeder kleren gingen kopen bij Lampe op de Hoogstraat, kwamen ze thuis met alleen iets voor de kinderen en had haar moeder met een smoesje weer niets voor zichzelf gekocht. “Het motto was ‘alles voor de kinderen’. Wij hebben toen niet beseft dat wij het vooral goed hadden omdat mijn moeder zich alles ontzegde.”

In 1971 verhuisde het gezin naar de spiksplinternieuwe ERA-flat in Capelle aan den IJssel. Opnieuw zette moeder een gewaagde stap door de zekerheid van het bestaan als vroedvrouw in rijksdienst te ruilen voor een zelfstandige praktijk. Germinie Heuvel leeft sterk in het besef dat haar moeder en grootmoeder haar hebben ‘voorgeleefd’ hoe je in het leven moet staan. “Vrijheid is voor mij dat je onder moei-

lijke omstandigheden blijft proberen om zelfstandig het beste van je leven te maken. Dat je onvrijheid en beperkingen niet automatisch accepteert en dat je moeilijke omstandigheden niet aangrijpt om een loopje te nemen met normen en waarden”, vat Germinie Heuvel de levenslessen uit deze periode samen.

Haar moeder bracht dat in praktijk toen het ging om de keuze voor een opleiding in het voortgezet onderwijs voor Germinie. Voor een meisje ‘met haar geschiedenis’ was een doorverwijzing naar de huishoudschool destijds min of meer vanzelfsprekend, bij uitzondering kreeg je misschien een mulo-advies. Maar voor haar moeder was het vanzelfsprekend dat een meisje met haar verstand de kans kreeg om naar de HBS te gaan en daarna te studeren. “Mijn moeder heeft me daar, tegen het stellige advies van de basisschool in, naar binnen geknokt. Natuurlijk heb ik het vervolgens wel zelf moeten doen”.

Rode draad

Kwesties rond gelijke behandeling, vrijheid en onvrijheid vormen een rode draad in de studiekeuze, de vrijwilligersactiviteiten en de professionele carrière van Germinie Heuvel. “Tijdens mijn werkzaamheden op de sociale academie in Den Haag had ik een goede vriend die werkte in de verslavingszorg in Amsterdam. Onze discussies gingen altijd over thema’s rond etnische minderheden en discriminatie. Wat we tegenwoordig aanduiden als allochtonen heette toen nog etnisch culturele bevolkingsgroepen. Ik heb me toen ook bezig gehouden met de positie van Surinaamse jongeren en de uitsluitingsmechanismen waar die tegenaan liepen. Ik ben altijd gefascineerd geweest door de ‘culturele stalenkaart’ van onze samenleving en hoe mensen daarop reageren. Heel sterk bepalend is door welke bril jij naar anderen kijkt. Is jouw basishouding er één van negativisme of afwijzing, dan heeft het geen zin om allerlei cognitieve informatie aan te reiken over andere culturen, dat glijdt dan gewoon van je af. Ik wilde altijd de discussie aan over de eigen houding, de eigen perceptie en persoonlijke gevoelens van meer- of minderwaardigheid. In die tijd kreeg ik ook het boek ‘Uit naam van al de mijnen’ van Martin Gray cadeau, een verhaal dat nogal indringend de impact van de Tweede Wereldoorlog op mensenlevens bij mij binnenbracht.”

Hoe markant je eigen cultuur en geschiedenis is, ondervond Germinie Heuvel zelf toen zij aan de slag ging bij het toenmalige emancipatiebureau Riet Hof. “In mijn opvoeding en mijn geschiedenis zijn zaken

als het recht als vrouw om te studeren of het recht op economische zelfstandigheid nooit een punt van discussie geweest. Ik kom uit een matrifocale traditie, een samenleving waarin vrouwen veel meer dan mannen de constante economische, sociale en opvoedkundige factor zijn. Dat is mij door mijn oma en mijn moeder met de paplepel ingegeven. Maar in mijn werk voor het Riet Hof Centrum ontdekte ik dat Nederlandse vrouwen een heel andere emancipatiegeschiedenis hebben. Veel zaken die ik vanzelfsprekend vond moesten hier nog bevochten worden. Ik heb van huis uit heel veel zelfstandigheid en zelfbewustzijn meegekregen. Natuurlijk ging ik studeren, natuurlijk ging ik werken en ook als alleenstaande moeder met een jonge tweeling ging ik een fulltime leidinggevende functie niet uit de weg. Ik wist wel van Dolle Mina en ‘Baas in eigen buik’ van eind jaren 60, begin jaren 70, ik had daar ook wel affiniteit mee, maar het was niet mijn geschiedenis. Ik vond het intrigerend om dergelijke verschillen te ontdekken.”

Kwetsbare groepen

Door de ervaringen bij het Riet Hof Centrum, maar ook in haar baan als directeur van de Antilliaanse welzijnsorganisatie SWA in Rotterdam, weet Germiné Heuvel dat de kracht en het zelfbewustzijn om het heft in eigen hand te nemen niet iedereen is gegeven. Juist vrouwen zitten wat dat betreft nog altijd in een moeilijke positie. Zij worden – meer dan mannen – in hun keuzemogelijkheden beperkt doordat zij vaak balanceren op het snijvlak van economische afhankelijkheid en opvoedkundige verantwoordelijkheid. Wordt die toch al veeleisende mix dan ook nog aangevuld met uitsluiting op basis van etniciteit of uitgesproken onderdrukking, dan wordt het wel heel moeilijk de regie te voeren over je eigen leven.

De affiniteit met groepen in een kwetsbare positie is altijd gebleven, soms als professional, maar vaak ook als vrijwilliger. Toen Germiné Heuvel later overstapte naar een baan als interim-manager bij het Ministerie van VROM bleef zij als vrijwilliger betrokken bij Scala, het inmiddels van naam veranderde emancipatiebureau. Verder werkte zij als freelancer ook voor het LOV, het Leer- en Opvoedingstraject voor Vrouwen, onder andere als voorzitter van de dialoogtafels. Maar ook in haar functie bij VROM kon ze het niet laten om een discussie op gang te brengen over de eenzijdige samenstelling van de pool van interim-managers: “Er zaten in die pool wel vrouwen, maar alleen witte vrouwen, ik was überhaupt de enige allochtone medewerker.

Dat was geen boze opzet. Het hing samen met de manier waarop de werving was geregeld. Ik heb dat ter discussie gesteld en voorgesteld andere wervingsmogelijkheden te gebruiken en heb een leidinggevende daaraan weten te committeren.”

Inmiddels heeft zij ook ervaring met een andere kwetsbare groep. Sinds 2005 werkt zij als manager in de reclassering. Daar wordt ze op een heel andere manier geconfronteerd met het begrip vrijheid. “Ik heb nu professioneel van doen met mensen die van hun vrijheid zijn beroofd of die zijn beperkt in hun bewegingsvrijheid, omdat ze moeite hebben om hun vrijheid niet te misbruiken om de vrijheid van anderen aan te tasten”.

Het wereldnieuws aan de eettafel

In de ogen van een buitenstaander heeft Germine Heuvel nog altijd een volle agenda. Zo participeerde zij naast de hiervoor geschetste activiteiten ook nog een tijd lang in het Lagerhuis van de VARA. Het is bijzonder om iemand met zo’n overvol programma en zo’n staat van dienst zichzelf te horen typeren als “iemand die, met name de laatste tijd, mijn leven in een bepaalde luwte doorbrengt, zeker vergeleken met de grootsheid en meeslependheid van het leven van iemand als Heiltje de Vos”.

Zij vertelt dat in de gesprekken met haar kinderen aan de eettafel stevast het wereldnieuws langskomt. Haar kinderen, twee achttienjarige 6-VWO’ers, een jongen en een meisje, hebben haar onverschrokken strijdbaarheid en gedrevenheid van de jaren 70 en 80 niet meegeemaakt toen zij de straat op ging tegen racisme en discriminatie en de opkomst van de Centrumpartij. Maar ze heeft haar kinderen, toen ze oud genoeg waren, wel altijd meegenomen naar Roze Zaterdag, Vrouwendag en het Bevrijdingsfestival. Zo heeft ze ook welbewust samen met de kinderen een echt gemêleerde school uitgezocht.

“Mijn kinderen zijn uiteindelijk wel opgevoed met en door deze moeder. Zulke pre-volwassenen zitten natuurlijk lang niet altijd te wachten op mijn moraliserende gezeur. Maar ik vind het heel belangrijk ze iets mee te geven van mijn diepere overtuiging over hoe mensen met elkaar om horen te gaan. Op National Geographic heb je een serie getiteld ‘the greatest killers’ over roofdieren die in leven blijven door anderen op te eten. Als je kijkt naar alle ellende in de wereld, de oorlog in Joegoslavië, de moordpartijen in Ruanda of de huidige situatie

in Tsjaad of Kenia, dan zou je het misschien niet zeggen, maar het verschil tussen mensen en beesten lijkt me toch dat wij geen instinctief moordende beesten hoeven te zijn. We hebben de vrijheid om ons hoofd en hart te gebruiken om het anders te doen”.

8. Comité op leeftijd met jeugdige strijdbaarheid

In gesprek met leden van het 4 mei Comité Vreewijk

Het 4 mei Comité Vreewijk heeft een gemiddelde leeftijd van 69 jaar en is voor 100% vrouw. Die gemiddelde leeftijd wordt nog aardig naar beneden getrokken door de twee veertigers die niet zo lang geleden zijn aangeschoven. Qua bestaansduur is het één van de jongere 4 mei comités in Rotterdam. Maar het bundelt honderden jaren levenservaring, bewogenheid en betrokkenheid bij de strijd tegen onderdrukking en vóór bevrijding.

Tot 1984 was Vreewijk verstoken van een 4 mei comité. Natuurlijk, de oorlog was niet aan Vreewijk voorbij gegaan en ook hier was van alles en nog wat gebeurd. Er waren wel verhalen over verzetsactiviteiten en over een executie aan de Beukendaal. Maar die waren nauwelijks of niet gedocumenteerd. Een aantal bewoners van de wijk, onder andere actief in het vredescomité, besloot uit te zoeken wat er nou precies was gebeurd. Het NIOD werd benaderd, het gemeentearchief werd geraadpleegd en de puzzelstukjes werden in elkaar gepast.

Beetje bij beetje werd het verhaal helder. Van die drie mannen die op de Beukendaal waren geëxecuteerd. Van twee jongens die actief waren in het verzet en spoorloos verdwenen na een bijeenkomst bij de familie Pronk aan de Overijsselsestraat. Over het huidige buurtcentrum De Brink, het voormalige Zuider Volkshuis, van waaruit een verzetsgroep actief was. Een buurthuis dat ook als een van de weinige in Rotterdam weigerde een bordje 'Verboden voor joden' op te hangen. De wereldgeschiedenis op buurtniveau in de achtertuinen van Vreewijk.

Grondleggers

Heiltje de Vos, Aat Velvis, Netty Engelman en Toos Standaard stonden aan de wieg van het Comité. Er staat een foto van Aat Velvis op tafel bij de start van het gesprek onder het motto: "Aat leeft niet meer maar is er zo toch bij". Het gesprek vindt plaats in een seniorenwoning in Vreewijk op een decembermorgen, vlak voor de jaarwisseling 2007-2008. Het tuindorp Vreewijk is bedekt met een laagje poedersneeuw en ligt er extra mooi en idyllisch bij.

De reconstructie van wat er in de Tweede Wereldoorlog is gebeurd in Vreewijk was een van de eerste taken van het Comité en leidde tot de uitgave van de brochure “Zij waren niet naamloos”. De grondleggers van het Comité hebben ook allemaal een persoonlijke geschiedenis met die oorlog. Netty vertelt “de eerste Duitser die ik als kind zag na de inval is nooit van mijn netvlies verdwenen. Het was op de hoek van de Ebenhaezerstraat en de Buizenlaan in Charlois. Ik zag een uniform liggen met over z’n kop een landkaart die af en toe opwaaide. Zijn gezicht was helemaal kapot geschoten. Toen dacht ik: goedzo, eentje minder. Nu denk ik vaak, die was ook maar op pad gestuurd, was zoon van een moeder en misschien wel vader van een paar kinderen”. Heiltje de Vos heeft de originele oproep bij zich waarin joden werd gemaand zich te melden, het document dat de start van de deportaties inluidde. Ze kan nog altijd boos worden op zichzelf en anderen over de naïviteit waarmee daar destijds op is gereageerd.

Eigentijds

De hoge gemiddelde leeftijd van de leden van het comité betekent niet dat er alleen maar terug wordt gekeken. Maar de kerven op de ziel uit de periode 1933–1945 vormen een belangrijke motivatie voor allerlei activiteiten in het hier en nu. De oprichters van het Comité hebben hun sporen verdiend in het actiewezen. Er is gedemonstreerd tegen de oorlog in Vietnam, tegen de kernwapens in Woensdrecht en actie gevoerd vanuit het Vredescomité Vreewijk. Vanuit die achtergrond is uiteindelijk het 4 mei Comité Vreewijk opgericht.

Maar het ging en gaat niet alleen om de grote gebeurtenissen op het wereldtoneel, het gaat ook heel concreet om de zaken die hier op de hoek van de straat spelen. Zo hebben Netty en Lydia als vrijwilliger Nederlandse les gegeven aan nieuwkomers in hun wijk. De leden van het Comité hebben geijverd voor draagvlak voor het AZC toen dat in het voormalige Zuiderparkhotel werd ondergebracht. En ze hebben zich ongelooflijk boos gemaakt en kapot geschaamd toen racistische partijen als de Centruumpartij en de Centrumdemocraten meer dan 20 % van de stemmen haalden bij verkiezingen in hun Vreewijk.

Ook op het microniveau van het gesprek op straat, in de tram of in het buurtcentrum wordt de discussie niet gemedend. Toos werkt nog altijd als vrijwilliger in een verzorgingshuis. Ze kan het niet laten om altijd als er weer iemand over een verzorgende zegt “daar heb je weer zo’n hoofddoek” na te vragen: “En is ze daar dan minder om?”

Schakel tussen de generaties

De nieuwkomers in het 4 mei Comité zijn op verschillende manieren betrokken geraakt. Lydia kwam in 2002 via basisschool De Mare in contact met het Comité. De school heeft de herdenkingszuil aan De Brink (waarvoor Vreewijkers geld hebben ingezameld) geadopteerd en haar dochter las een gedicht voor bij een herdenkingsplechtigheid. “4 mei en bevrijding waren altijd nogal abstracte begrippen voor mijn kinderen. Dat op zich maakte niet zoveel indruk. Wat wel veel indruk maakte was dat opa en oma ook kwamen en daar met de tranen in hun ogen stonden. Het maakte indruk dat het zoveel indruk maakte op de oudere mensen.”

Die ervaring maakte Lydia bewust van het belang om rond bevrijding en herdenking een schakel te vinden tussen de generaties.

Marit, in het dagelijks leven organisatieadviseur en als jongste loot sinds 2005 betrokken, kwam als lid van de deelraad Feijenoord in aanraking met het Comité. Ze besloot daarin actief te worden nadat zij haar politieke werkzaamheden had beëindigd. Zij benadrukt het belang van gewelddoos en respectvol met elkaar omgaan, van elkaar niet discrimineren en kleineren. “Het is misschien wat oneerbiedig gezegd maar de Tweede Wereldoorlog, dodenherdenking en Bevrijdingsdag zijn een goed ‘transportmiddel’ om duidelijk te maken waar onderdrukking en intolerantie in het uiterste geval toe kunnen leiden”.

Vergrijzende bevrijding

Lydia en Marit zijn ook actief geworden om aan jongeren duidelijk te maken dat bevrijding geen statisch begrip is, niet iets dat we op 5 mei 1945 tot in de lengte van dagen voor en met elkaar hebben geregeld. Het gevaar is dat het concept van herdenken en de bevrijding volledig vergrijst. Die visie delen ze met de andere leden van het Comité. Daarom wordt naarstig gezocht naar mogelijkheden om de groep betrokkenen bij de herdenkingen te verbreden. In de loop der tijd is daarin resultaat geboekt.

In het begin telden de herdenkingen bijna uitsluitend mensen uit het voormalig verzet en lagen er bij het herdenkingskruis meestal maar een paar kransen. De laatste jaren liggen er zeker 15 kransen en nemen er al snel 150 mensen aan de herdenking deel. Dat gaat niet altijd van een leien dakje. De eerste keer dat het AZC een krans legde bij het monument vond Heiltje de Vos die terug in haar voortuin.

Netty vertelt dat deelname aan de herdenkingsplechtigheid mensen ook niet vrijwaart van discriminatie. Zo hoorde ze van omstanders wel eens nare opmerkingen over islamitische vrouwen in de trant van “kijk de hoofddoeken leggen ook een krans”. Toch vindt ze het belangrijk dat zoveel mogelijk mensen deelnemen. Het is toch een bekentenis dat je vrijheid belangrijk en niet vanzelfsprekend vindt, ook al verschil je van mening over wat vrijheid precies is.

Het betrekken van deelnemers uit allochtone kring is niet altijd even makkelijk. Het is intussen gemeengoed dat ze er zijn bij de herdenking of zelf een krans leggen. Participatie in het Comité is een ander verhaal. Er is nog altijd maar weinig kader bij de organisaties en die mensen worden van alle kanten gevraagd.

Zorgen

Vrijheid is niet altijd een zaak van zekerheden en betekent ook dat je vragen durft te stellen en discussie niet uit de weg gaat. In het Comité wordt over bevrijding in allerlei betekenissen gediscussieerd, ook in een heel persoonlijke betekenis. Toos maakt zich zorgen over de intolerantie bij de jeugd. “Je kunt niets meer zeggen op straat, mensen zijn meteen zo agressief en er zijn zoveel mensen met een kort lontje”.

Lydia vindt dat steeds meer mensen moeite hebben met zelfreflectie en heel erg op zichzelf betrokken zijn. “Vrij zijn gaat niet alleen over de afwezigheid van oorlogsgeweld, maar ook over dat je je vrij voelt om te zijn wie je wilt zijn, zonder de hele tijd over je schouder te moeten kijken”. Regelmatig schrikt zij van de verhalen over wat haar dochters meemaken op de middelbare school. “Als je ziet hoe daar over vrouwen of over homoseksuelen wordt gesproken en hoe laag de drempel tot geweld is, wat de ene groep de andere toevoegt aan doodsverwensingen, de schunnige en grove straattaal. Dat heeft niets te maken met persoonlijke vrijheid, dat is volkomen doorgeslagen naar de andere kant”.

Marit stelt dat het knuikend is om dat soort dingen te laten gebeuren. Ze snapt het wel, “soms heb je gewoon even geen zin in dat gedoe en die discussie. Maar het gaat er toch ook om dat je niet belandt in een sfeer van verbaal en fysiek geweld. Niemand weet precies waar het punt ligt dat die grens wordt overschreden. Maar iedereen heeft de verplichting om daar scherp op te zijn en het zover niet te laten komen”.

Het Comité werkt vanuit een praktisch en pragmatisch idealisme. Er is een scherp besef dat je op het wereldgebeuren toch niet zoveel invloed hebt. Dat besef leidt niet tot moedeloosheid maar is een aansporing om je vooral te richten op wat er dichtbij in ieders 'invloedsfeer' gebeurt. Kijk hoe je daar het verschil kunt maken.

Vasthouden en verbreden

Een aantal ervaringen van Lydia – in het dagelijks leven stewardess – brengt ons toch weer terug bij het wereldgebeuren. Zij ervaart de link tussen het wereldgebeuren en het hier en nu heel praktisch. Door haar werk komt zij overal en nergens en is zich er zeer bewust van dat vrijheid geen algemeen gegeven is en hoe belangrijk een traditie van herdenken is.

“Op 4 mei om 8 uur 's avonds schakelen alle monitors op Schiphol op de herdenking en gaan de balies van de Nederlandse luchtvaartmaatschappijen dicht. Daar is dan natuurlijk een massa mensen uit allerlei landen. Mij valt op dat de mensen die komen uit landen die ook een traditie hebben met herdenken, dat dan veel makkelijker een plaats kunnen geven en met veel meer begrip reageren”.

Dit voorbeeld maakt duidelijk hoe belangrijk het is om een geschiedenis van herdenken te begrijpen of te herkennen, ook al is het niet je persoonlijke geschiedenis. Het Comité is er erg mee bezig hoe die verstaalslag kan worden gemaakt. Want tot nu toe lukt het niet om jongeren of allochtonen actief te betrekken bij het Comité zelf. Er zijn echter wel degelijk allerlei aanknopingspunten om de link te leggen naar de huidige situatie. Netty verwijst naar hoe zij in eerste instantie over Duitsers dacht en hoe dat later is veranderd.

“Het is begrijpelijk dat je haat voelt jegens een hele groep, dat je een hele groep over één kam scheert, als net je hele stad kapot is gebombardeed. Maar intussen is het besef gerijpt dat die denkwijze uiteindelijk niet veel anders is dan die van mensen die het hebben over dié Turken en dié Marokkanen.”

Lastige opgave

Het Comité staat voor een aanzienlijke opgave. De oude boodschap van het herdenken moet vernieuwd en verbreed worden, zonder dat de oorspronkelijke betekenis verloren gaat. De traditie van het herdenken moet in stand blijven, maar gelijktijdig zodanig worden ver-

nieuwd dat mensen van andere generaties en met andere geschiedenissen zich erkend weten en uitgenodigd voelen om mee te doen. Vasthouden en verbreden van de betrokkenheid zonder verwatering van de oorspronkelijke betekenis, is het motto. Het doel is duidelijk maar de weg er naar toe is nog ongewis.

Oslobodenje

Heiltje de Vos-Krul heeft een bewogen leven achter de rug. In de Tweede Wereldoorlog was zij als jonge vrouw, samen met haar man, actief in het verzet tegen de nazi's. Als gemeenteraadslid en strijdbaar communiste leverde zij tot in de jaren 80 een markante bijdrage aan de Rotterdamse politiek. Als sociaal betrokken en bevlogen burger van Rotterdam was zij actief in tal van sociale bewegingen. Zij was één van de oprichters van RADAR en is tot op de dag van vandaag onder meer actief in het 4 mei Comité Vreewijk.

Als documentatie van dit bewogen leven is op 14 maart 2008 dit bundeltje gepresenteerd. Het boekje is geschreven in opdracht van de gemeente Rotterdam. De titel is treffend omdat de strijd voor bevrijding en tegen onderdrukking een rode draad vormt in het leven van Heiltje de Vos en een drijfveer is voor veel van haar activiteiten.

De publicatie bevat een bijdrage van de hand van Heiltje de Vos zelf waarin zij op haar geheel eigen wijze stilstaat bij een aantal markante momenten in haar leven. In overleg met haar is een aantal andere Rotterdammers geïnterviewd over wat bevrijding voor hen persoonlijk betekent. Dat levert verrassende en boeiende gezichtspunten op. Dit bundeltje is uitgegeven door RADAR met financiële steun van de gemeente Rotterdam.

Bevrijding

Liberacao